

Poezie Eustacha Deschampse jako historický pramen 14. století

MARTIN NEJEDLÝ

„Taková je přirozenost Čech“, povzdechl si francouzský dvorský básník Eustache Deschamps, když někdy krátce po roce 1397 vzpomínal na svůj nedávný pobyt v Čechách:

Vši, blechy, zápach a prasata,	Poulz, puces, puour et pourceaulx
Taková je přirozenost Čech;	Est de Behaingne la nature;
Chléb, solené ryby a zima,	Pain, poisson sallé et froidure,
Černý pepř, shnilé zelí, pórek,	Poivre noir, choulz pouriz, poreaulx,
Uzené maso, černé a tvrdé;	Char enfumée, noire et dure;
Vši, blechy, zápach a prasata.	Poulz, puces, puour et pourceaulx. ¹

Jak náš poeta, který byl také uznávaným teoretikem, dobře věděl, správný rondel se skládá ze tří strof, a proto té finální využil k tvrzení, že v Čechách jídává dvacet osob z jednoho talíře, musí se tam pít hořké a trpké pivo, spí se tam špatně, ve tmě, ve špíně a na prachspřesté slámě. Citovaná báseň, kterou editor minulého století příznačně nazval „Proti Čechám“, je charakteristickou ukázkou velmi početných zmínek o Čechách

¹ Všechny odkazy se týkají edice *Oeuvres complètes d'Eustache Deschamps publiées d'après les manuscrits de la Bibliothèque nationale* par le Marquis de QUEUX DE SAINT-HILAIRE et Gaston RAYNAUD, 11 vol., Société des Anciens Textes Français, Paris, 1878–1903. Cit. rondel T. VII, 1326, s. 90, v. 1–6.

a o jejich obyvatelích v Deschampsově tvorbě. Většina jeho „bohemikálních“ básní není totiž na první pohled ničím jiným než popisem odporného jídla, směšných oděvů, barbarského chování obyvatel, úděsné hygieny a všestranně zanedbaného životního stylu. Zkrátka, jak si opakovaně Deschamps povzdechl v refrénu jiné básně, v Čechách se vede „nečistý život“.²

Čtenáře konce 20. století mohou takové verše rozveselit nebo rozhořčit, je-li však zároveň historikem, měl by se pokusit o jejich vysvětlení, o jejich využití jako historického pramene. Vždyť Deschampsova tvorba obsahuje překvapivé množství nejrůznějších informací o dvorském prostředí druhé poloviny 14. století, o jeho názorech na některé životní otázky a společenské problémy. Deschampsovy básně můžeme tedy vřadit mezi prameny, jež bývají v historiografii věnované problematice dvorů označovány za „vlastní literární díla“, nebo „aktuální díla básnická a prozaická“. Nelze než souhlasit s I. Hlaváčkem, že postavení autora takového díla jak z hlediska společenského, tak názorového je první podmínkou správné interpretace.³ I historik musí při využívání tohoto druhu materiálu respektovat jeho specifický žánr, seznámit se s pravidly a zvyklostmi, jež jeho autor dodržoval, s literární tradicí, na niž navazoval, a s prostředím, v němž a pro něž psal.

* * *

Sestavování kompletní biografie Eustacha Deschampse je v současné době jedním z mnoha úkolů interdisciplinárního mezinárodního bádání. Problém básníkova životopisu je totiž úzce spjat se stupněm poznání jeho tvorby a s jejím všestranným hodnocením. Bezpočetné zmínky o vlastním životě v autorově poezii umožnily již v minulém století sestavení podrobných biografí. Ty však byly poplatné úzkému pohledu na básníkovo dílo jako na věrný odraz „reality“, ponechávaly zcela stranou neustálou Deschampsovu snahu o rétorickou a poetickou stylizaci vlastní osoby a braly všechny autobiografické údaje obsažené ve verších doslovně.⁴ Základní

² „Par ma foy, c'est une orde vie!“, *Oeuvres complètes*, ch. r. 1325, s. 88–90, v. 10, 20, 30, 40, 50, 56.

³ Ivan HLAVÁČEK, *K organizaci státního správního systému Václava IV. Dvě studie k jeho itineráři a radě*, AUC Phil et Hist Monographia CXXXVII, Praha 1991, s. 13–14.

⁴ Přes zmíněné výhrady lze považovat nadále za východisko úvah Deschampsův životopis v XI. díle *Oeuvres complètes*, vydaný také samostatně in: Gaston Raynaud, Eustache Deschamps. Sa vie, ses oeuvres, son temps: étude historique et littéraire sur la seconde moitié du quatorzième siècle, Paris 1904, a dále biografii, jejímž autorem je Ernst HOEPFFNER, *Eustache Deschamps. Leben und Werke*, Strasbourg 1904. K nejnovějšímu přehledu Deschampsových životních dat viz Karin BECKER, *Eustache Deschamps. L'état actuel de la recherche*, Orléans 1996, s. 18–21.

X 2M-25

Deschampsovy biografie Raynaudova a Hoeppfnerova jsou tak v poslední době doplňovány a korigovány nejen novými přístupy k básnickovým veršům, ale také využíváním informací jiných zdrojů než jeho složitě dílo. V rámci tohoto příspěvku bude možné zmínit se jen o několika záchytných bodech Deschampsova životopisu, zejména o těch, jež jsou nezbytné pro pochopení jeho společenského postavení a pro interpretaci jeho „bohemi-kálních“ veršů.

Eustache Deschamps se narodil mezi lety 1340 a 1346 ve městě Vertus v Champagni. Podle vlastního tvrzení byl synovcem Guillaumea de Machauta, což je příklad informace, jež dnes není chápána doslova. S Machautem se ale každopádně seznámil v Remeši už v padesátých letech 14. století a velký básník a skladatel se stal jeho učitelem. Oba umělci byli potom v těsném kontaktu až do Machautovy smrti roku 1377.⁵ Po studiu práv v Orléansu v letech 1358–1366 vstoupil Eustache Deschamps asi roku 1368 do služeb francouzského krále Karla V. Se dvorem tohoto panovníka a se dvory jeho synů pak zůstává spojen nejen jeho život, ale především jeho tvorba. Určitý zlom představuje rok 1380, kdy Angličané vyplnili Deschampsovo rodné město a zničili jeho dům. Existenční nejistota vedla básníka k cílevědomějším budování kariéry a především ke snaze hmotně se zajistit nejrůznějšími beneficii a dary od královské rodiny. V roce 1389 je uváděn jako „bailli“ v Senlis a tento úřad zastával až do roku 1404. V roce 1388 se poprvé připomíná v okolí Ludvíka, mladšího bratra krále Karla VI. Od tohoto data je jeho kariéra těsně spjata právě s ambiciózní osobností vévody orléanského. Deschamps jej doprovází při vojenských expedicích, stojí po jeho boku při důležitých politických jednáních, nakupuje pro uměnímilovného Ludvíka cenné rukopisy, a především pro něho skládá básně. Je vévodovým „rádcem“ a „přítelem“, jsou mu svěřována různá delikátní diplomatická posláná. Právě Ludvíkem Orléanským je vyslán nejspíš roku 1397 do Prahy, aby se setkal s Václavem IV. Kolem roku 1400 opouští Deschamps službu na královském dvoře, zůstává ale ve styku s dvorem orléanským, i když možná jeho vztahy k vévodovi ochladly. Umírá někdy po roce 1404, nejpozději roku 1407.

Eustache Deschamps v mnohém navazuje na dílo svého učitele Guillaumea de Machauta a vůbec na tradice kurtoazní lyriky, jeho tvorba je však těsněji spjata s politickými událostmi a s každodenním životem dvorské společnosti. Je autorem více než 1 500 básní, nejčastěji balad, ale i dalších

5 *Oeuvres complètes*, I, bal. 123, s. 243–244; bal. 124, s. 245–246; viz také Jean-Claude MÜHLETHALER, *Un poète et son art face à la postérité: lecture des deux ballades de Deschamps pour la mort de Machaut*, in: *Studi francesi* 33, 1989, s. 387–410.

obvyklých žánrů středověké lyrické poezie, jako jsou chant royal, rondeau nebo virelai. Napsal také řadu skladeb prozaických. Pro tuto žánrovou pestrost, ale především pro obdivuhodné množství námětů, bývá jeho dílo označováno jako encyklopedické. Deschamps je autorem alegorických skladeb, příležitostné oslavné poezie, komických dialogů, satirických básní, veršovaných dopisů, praktických rýmovaných rad, milostných balad, burleskních a skatologických skladeb, misogynické rozpravy o sňatku i teoretického pojednání o poezii.

Rukopis ze začátku patnáctého století, obsahující celé Deschampsovo poetické dílo a sloužící jako podklad všech jeho základních edic, striktně rozděluje básnickou poezii podle vnější formy, chybí hledisko chronologické a většinou také tematické.⁶ Sám básník sice nedohlížel jako mnozí jeho současníci na sepisování velké sbírky své poezie, vzniklé ostatně až po jeho smrti, je však pravděpodobné, že formální hledisko při klasifikaci vlastní tvorby bylo právě tím uspořádáním, kterému dával přednost.⁷ Výsledkem je, že Deschampsovo dílo by mohlo vést k zoufalství každého zastánce striktní klasifikace středověkých písemných pramenů. Nejde jen o to, že autor byl schopen psát básně o bolesti zubů, o hře v kostky, o lanýžích, o tvaru ženských nader, o hořčici či o tom, zda mají manželé spát v jedné posteli. Takové verše se v dochovaném rukopise a v základních edicích prolínají s oslavami narození následníka trůnu, se stížnostmi na papežské schisma, s chvalozpěvy na vítězství francouzských vojsk nebo s rozsáhlými přebásněnými pasážemi Velkých francouzských kronik. Situace je o to složitější, že právě v Deschampsovi vidí někteří badatelé spoluauctora tohoto víceméně oficiálního kronikářského díla.⁸

Za svého života se těšil Eustache Deschamps jako literát mimořádné vážnosti, jak o tom podávají svědectví například Philippe de Mézières, Geoffrey Chaucer nebo Kristina Pisánská. Stačil ještě ovlivnit Villonovu tvorbu, již koncem 15. století však upadl v zapomnění. Teprve v minulém století se obnovil vědecký zájem o obrovskou Deschampsovu literární produkci. Bádání o ní bylo ovšem od počátku složitým tazáním a hledáním. Jeho mezníky jsou v mnohém symptomatické pro pochopení problé-

6 Viz doposud nejkompletnější přehled dochovaných rukopisů a edic in K. BECKER, *Eustache Deschamps*, s. 22–31. Popisem rukopisů se zabývá také Deborah M. SINNREICH-LEVI (éd.), *Eustache Deschamps. L'Art de dictier*, East Lansing 1994, s. 6–9. Viz také G. RAYNAUD, *Eustache Deschamps. Sa vie, ses oeuvres, son temps*, s. 101–111.

7 Viz K. BECKER, *Eustache Deschamps*, s. 117; *Oeuvres complètes* XI, s. 101–105.

8 Tento názor zastával zejména velký znalec a editor Deschampsova díla G. Raynaud, viz *Oeuvres complètes*, XI, s. 325–327.

mů, s nimiž se potýká každý, kdo se zabývá literárními prameny středověku.

Deschampsovu tvorbu nepostihl osud většiny středověkých uměleckých textů, o něž se dlouho zajímali jen literární vědci a které nebyly dostatečně využívány jako historický pramen. Francouzská literární věda 19. století totiž zařadila Deschampse mezi autory umělecky průměrné, přičemž jej zvláště obviňovala ze sklonu k vulgarismu a banálnosti. Došla k závěru, že autor nebyl „vlastně ani básníkem“, nebyl schopen „povznést se nad dosti nízký horizont“ a příliš často čerpal náměty z každodenního života. Marně se dokonce pokoušela najít důvod, proč by měla být pořízena kompletní edice Deschampsova díla.⁹ Tato hodnocení ukazují, do jaké míry se tvorba našeho básníka vzdalovalo od toho, co si 19. století představovalo pod pojmem středověká poezie.

Prakticky všichni badatelé minulého století se však shodovali v jednom. Není-li Deschamps umělcem, je pozorným malířem dobových mravů a talentovaným satirikem. Byl dokonce považován za „veršujícího žurnalistu“, píšíciho pozoruhodné historické a moralizující skladby.¹⁰ Tyto soudy určily směr bádání o Deschampsově poezii po celé 19. století a po velkou část století následujícího. Byla vytyčena dělicí linie mezi průměrným básníkovým veršováním, nedůstojným literárními vědci, a zajímavými informacemi, jež obsahuje jako „historické svědectví“. Dlouhou dobu se tedy do studia Deschampsova díla pouštěli hlavně historici. Soustředili se na dokumentační hodnotu jeho poezie pro politické a sociální dějiny a na základě jeho veršů sestavovali básníkův životopis. Jejich výraznou tendencí bylo totiž čtení Deschampsovy poezie jako biografického svědectví. Snad nejvíce je zaujaly neustálé básníkovy nářky na osud „ubohého Eustacha“, kterému na dvoře každý ubližuje a který od života dostává ránu za ranou. Historikové minulého století přijali se všemi důsledky tento básníkův pohled jako vysvětlení některých překvapivých tendencí jeho tvorby. Tak byl zdánlivý rozpor mezi zamilovanými baladami a ostře misogynským charakterem jiných básní hledán v „domácích hádkách“ s manželkou.¹¹ Jiní badatelé se zase domnívali, že misogynské a vůbec zahořklé básníkovy verše jsou dí-

9 Louis PETIT DE JULLEVILLE, *Histoire de la langue et de la littérature française des origines à 1900*, t. 2, Paris 1896, s. 348–356. Tento přístup je patrný ještě v práci André DESGUINE, *Trois essais sur Eustache Deschamps*, Paris 1938, s. 15–20.

10 L. PETIT DE JULLEVILLE, *Histoire*, s. 349–351.

11 Viz Georges Adrien CRAPELET, *Précis historique et littéraire sur Eustache Deschamps*, Paris 1852, s. II–VI; Amédée SARRADIN, *Etude sur Eustache Deschamps, sa vie et ses oeuvres*, Paris 1879.

lem starce, těžce zkoušeného životem, zklamaného ženami i působením u dvora.¹² Překvapivá koexistence rozpustilých a obscénních básní s chmurnými mravoučnými verši byla tedy vysvětlována životními peripetemi „historického“ Deschampse.

Autobiografická četba básníkových děl měla příliš osobní a intuitivní charakter, navíc byla v sociálních aspektech silně dobově podmíněna. Deschampsovy nářky na „mučení“, jemuž je vystaven na intrikánském dvoře, spolu s mnohdy ostrou kritikou dobových nešvarů a se sžíravým humorem, byly vyloženy jako projev měšťanského ducha, znechuceného neužitečným aristokratickým a dvorským přepychem.¹³ Většina vědců se tak nevyvarovala anachronického pokusu o hledání společných rysů mezi středověkým literátem a jejich současností. Aniž by se zajímali o to, zda básníkovy názory nemají kořeny ve starší literární a ideové tradici, shledávali v jeho tvorbě projevy měšťanského „vytříbeného zdravého rozumu“, „spravedlivé satiry“ a „nezištného patriotismu“, s nimiž se mohli identifikovat.¹⁴

Deschamps byl historiky zařazen mezi patriotické básníky doby Karla VI., podporující silnou královskou moc a úsilí o osvobození a sjednocení Francie. V této souvislosti byla také poprvé věnována pozornost básním o Čechách, protože bylo s překvapením konstatováno, že na cestách Evropou je básník neustále pronásledován vzpomínkami na rodnou zemi.¹⁵ Nebyl brán ohled na to, že středověká „cestovní“ literatura obsahuje množství topoi a fiktivních prvků, že jejím cílem je mnohdy spíše evokovat život cestovatele než navštívené země. Informace obsažené v básních byly chápány doslovně, včetně popisu měst, hradů nebo zvyků obyvatel, jež Deschamps osobně viděl a „pravdivě“ zachytil.¹⁶

Teprve počátkem dvacátého století začaly díky důkladným edicím pokusy o hledání zdrojů básníkových názorů a snahy o tematické rozlišení jeho tvorby.¹⁷ Tak se podařilo identifikovat například hlavní pramen díla *Miroir de mariage*, pozornost byla věnována úloze Deschampse jakožto morálního rádce dvorské společnosti, začínalo být oceňováno otevření lyrické poezie novým námětům. Tehdejší výzkumy však nadále jednoznačně

12 Prosper TARBÉ (éd.), *Le Miroir de Mariage, poème inédit d'Eustache Deschamps*, Reims-Paris 1865, s. xxj.

13 A. DESGUINE, *Trois essais*, s. 5–12.

14 A. SARRADIN, *Etude*, s. 4.

15 Claude LENIENT, *La satire en France au Moyen Age*, Paris 1877, s. 225–233.

16 Viz A. DESGUINE, *Trois essais*, s. 1–3.

17 *Oeuvres complètes*, XI, s. 115–341.

preferovaly tradiční historický přístup, považovaly Deschampsovy básně za historické „svědectví“ a nebraly dostatečně zřetel na literární a mnohdy fiktivní charakter básnickovy tvorby. Nicméně rozlišení básní do skupin, například na skladby historické, milostné, žertovné, satirické a konečně básně týkající se mravů a zvyků, byť do značné míry umělé, umožnilo první důkladnější využití Deschampsovy tvorby.¹⁸

V následujícím období byla Deschampsova poezie logicky využívána hlavně jako pramen k poznání materiální kultury a každodenního života. Například A. Dickmann sestavil bohaté a rozmanité seznamy, které jsou dodnes užitečné všem zájemcům o každodenní život ve středověku. Stačí jmenovat kapitoly, jež autor na základě skladeb našeho básníka věnoval tancům a hudebním nástrojům, hrám, oděvům, potřebám v domácnosti nebo chorobám.¹⁹ Jeho ideové analýzy Deschampsovy tvorby však jsou poznamenány tendencí charakteristickou pro posuzování literární tvorby pozdního středověku. Nepochybně ovlivněn Huizingovými tezemi o „sklonku středověku“ a vybaven přesvědčením, že Deschamps žil v době hluboké krize a že tuto krizi také vnímal, hledal Dickmann v jeho básních hlavně pesimistické tóny. Deschampsovy básně opět považoval za autentický odraz historické reality, estetická dimenze a literární klišé nebyly vzaty v úvahu. To umožnilo popsat čtrnácté století jako všeobecnou dekadenci. Zatímco básně oslavné nebo žertovné byly považovány za ústupek dvorského básníka povrchní momentální objednávce, při namáčení štětce do nejtemnějších barev údajně veršovec pochopil epochu a byl upřímný. Deschampsovo dílo se tak stalo svědectvím apokalyptického století poznamenaného válkami, revoltami, epidemiemi, schismatem, hladomory a bídou.²⁰

Teprve zhruba v posledním desetiletí se stala Deschampsova tvorba objektem interdisciplinárního výzkumu. Spolupráce s literárními vědci umožňuje historikům vyhnout se omylům při interpretaci uměleckého díla jako pramene, dovoluje jeho zařazení do delší literární tradice a zohlednění specifických zásad příslušného žánru. Především ale umožňuje rozšíření škály otázek, jež mohou historici středověké poezii položit. V popředí jejich zájmu již není pouze Deschampsova biografie, jeho reakce na kon-

krétní události nebo svědectví o dobových zvycích. Zajímá je také, jakou roli hraje básník ve středověké společnosti, a konkrétněji ve dvorském prostředí, zda jeho dílo nějak ovlivnilo současníky, jaké měl k takovému ovlivnění prostředky, z jakých rukopisů čerpal své ideje a znalosti.²¹

Právě při zkoumání literárních pramenů se ukazuje striktní separace mezi „historiografickými“ a „literárněvědnými“ postupy jako neadekvátní a prosazuje se výrazné přibližování různých mediivistických disciplín.²² V Deschampsově případě takový přístup umožňuje upozornit například na úzký vztah mezi příležitostnou poezií a dvorskou kronikou. Pro moderního člověka těžko pochopitelná ambivalentnost Deschampsova díla, mnohdy překvapivé střídání vážných a komických tónů, mohou být vysvětleny jeho postavením vzdělaného úředníka, jenž musí jako básník také zastávat roli morálního rádce, a zároveň postavením umělce, od něhož dvorská společnost čeká zábavu a rozptýlení.²³

* * *

Rozsáhlý celek Deschampsovy poezie se dnes díky intenzivnímu interdisciplinárnímu bádání jeví více než kdy jindy jako heterogenní a složitý, vyplývající z básnickovy záliby ve variaci žánrů a stylů, čerpající z nejrozličnějších literárních a ideových zdrojů. V posledních letech se proto projevuje nezbytná tendence vyjímát z tohoto obrovského souboru série básní, majících společné formální nebo tematické rysy. Seskupením básní do skupin lze dosáhnout systemizace celku, jenž by jinak byl těžko uchopitelný.

Prvním Deschampsovým dílem, na něž se soustředil moderní interdisciplinární výzkum, bylo prozaické pojednání o poetice z let 1392–1393 *Art de dictier et de fere chançons, balades, virelais et rondeaulx* (Umění skládat básně a písně).²⁴ Tento zájem, jenž se projevil také publikováním moderní edice, je o to logičtější, že zmíněný text zůstal až do nedávné doby stranou zájmu historiků. Považovali jej totiž za pouhý teoretický literární spis, jenž nemůže poskytnout žádné „historické“ informace. Tím se však vzdávali možnosti seznámit se přímo z autorova pera s cílem jeho tvorby a pochopit ji v kontextu literárních tradic a dobových tendencí. Pečlivé prostudování zmíněného spisu, stejně jako některých „teoretizujících“ básní,

18 Tamtéž, s. 191, s. 312–324.

19 Arnold DICKMANN, *Eustache Deschamps als Schilderer der Sitten seiner Zeit*, Bochum 1935, s. 32–176.

20 Tamtéž, s. 3–32. K tomuto problému viz M. ZIMMERMAN, *La littérature française à la fin du Moyen Age: une littérature de crise?* in: *Recherches sur la littérature du XVe siècle. Actes du VIe Colloque International sur le Moyen Français*, Milan 1991, s. 207–219.

21 Blíže viz K. BECKER, *Eustache Deschamps*, s. 79.

22 Tento přístup razil jako první Daniel POIRION, *Le poète et le prince. L'évolution du lyrisme courtois de Guillaume de Machaut Charles d'Orléans*, Paris 1965.

23 Tamtéž, s. 220–221, s. 232.

24 Deborah M. SINNREICH-LEVI, (éd.), *Eustache Deschamps, L'Art de dictier*, East Lansing 1994.

vedlo k docenění všudypřítomného básníkovy úsilí ovlivnit okolí. Deschamps totiž definuje rétoriku jako „umění přesvědčit“ a poezii považuje za určitou formu ovlivňování a vzdělávání.²⁵ Autor chápe poetickou tvorbu jako účinný prostředek k propagandě nebo ke kritice, k všestrannému ovlivnění publika. Právě proto věnuje takovou pozornost promyšlené volbě literárních prostředků.²⁶ Sám Deschamps také vysvětlil, proč definitivně rezignoval na hudební doprovod ke své poezii. Umožnilo mu to přizpůsobit kurtoazní lyriku potřebám doby, otevřít ji nekonečnému množství dosud nevídaných námětů, prokřesit cestu tomu, co někteří badatelé nazývají „zliterárněním banalit“.²⁷ Deschampsův zvyk sepsávat celé série básní se skupených kolem jednoho námětu lze vysvětlit hlavně rostoucí potřebou vyzkoušet celou škálu jazykových a rétorických prostředků, které by mohly co nejlépe přesvědčit čtenáře nebo posluchače.

Důkladnější poznání Deschampsových teoretických východisek umožnilo nový pohled na básníkovu milostnou poezii a na jeho básně o ženách. Historikové se po desetiletí pokoušeli vysvětlit fakt, že básník psal jednak relativně konvenční milostné balady, a jednak řadu misogynických básní, především veršované pojednání *Miroir de mariage*. Toto dlouhé dílo z let 1381–1388 zaujalo Deschampsova obdivovatele Chaucera stejně jako dobové dvorské publikum.²⁸

Důkladnější poznání básníkovy života i literárního kontextu 14. století umožnilo definitivně odmítnout naivní biografické interpretace Deschampsových antiženských satir a útoků. Dnes už také neobstojí doslovná četba skladby *Miroir de mariage* jakožto varování před manželstvím. Básník se aktivně účastnil vyjednávání sňatků členů francouzské královské rodiny,

zejména Karla VI. a jeho bratra Ludvíka, a rozhodně nechtěl přemlouvat své mecenáše k celibátu. Misogynský charakter části jeho tvorby není tedy dán ani intimním osobním přesvědčením, ani momentální potřebou básníkových mocných ochránců. Autorovu motivaci musíme hledat spíše v širším kulturním kontextu, v dlouhé tradici „učených“ diskusí o ženské méněcennosti, do nichž se právě po polovině 14. století výrazně zapojují i laikové. Sepsání *Miroir de mariage* bylo logickým důsledkem Deschampsovy snahy přispět různými literárními žánry a v různých rovinách, prakticky „encyklopedickým“ způsobem, ke všem základním problémům, zájímajícím dvorské prostředí. V tomto případě šlo o jednu z variant tématu o nadřazené roli mužů.²⁹ Dvorskí čtenáři nebo posluchači, pro které Deschamps psal, byli zvyklí na obraz žen oscilující mezi protichůdnými extrémy. Na jedné straně idealizace a uctívání, na druhé straně pohrdání a výsměch. Dokázali tedy ocenit jak básníkovu opěvování májových lásek k dokonalým, zlatovlasým a modrookým bytostem, tak jeho drsné protiženské útoky.³⁰ Při dobové zálibě v historii a didaktickém zaměření Deschampsovy tvorby bylo jen přirozené, že literát podpořil svůj misogynický pamflet rozsáhlými výtahy z oficiálních Velkých francouzských kronik. Podle něho šílenství, obhajující manželství, zavinilo i současné katastrofy Francie, počínaje bitvami u Kresčaku a u Poitiers a konče lidovými vzpourami.³¹

Spolupráce s literárními vědci dovolila historikům opustit spekulace o Deschampsově vztahu k ženám a pochopit jeho dílo jako součást dlouhé tradice. Podařilo se zejména identifikovat hlavní přímý zdroj spisu *Miroir*

25 *Oeuvres complètes*, VII, bal. 1281, 1367. Viz také Laura KENDRICK, *Rhetoric and the Rise of Public Poetry: The Career of Eustache Deschamps*, in: *Studies in Philology* 80/1, 1981, s. 1–13.

26 Christoph STROSETZKI, *Réflexion moraliste chez les Rhétoriciens. Les actes du langage chez Deschamps*, in: P. Wunderli (éd.), *Du Mot au Texte. Actes du IIIème Colloque International sur le Moyen Français*, Tübingen 1982, s. 241–252; L. KENDRICK, *Rhetoric*, s. 12.

27 Dieter INGENSCHAY, *Alltagswelt und Selbsterfahrung. Ballade und Testament bei Deschamps und Villon*, München 1986 (Theorie und Geschichte der Literatur und der schönen Künste, 73-Reihe B, 5); D. INGENSCHAY, *Pragmatische Form und lyrische Besetzung – Zur Konstitution von Ballade und Testament bei Deschamps und besonders Villon*, in: H. U. Gumbrecht (éd.), *Literatur in der Gesellschaft des Spätmittelalters. Begleitreihe zum Grundriss der Romanischen Literaturen des Mittelalters*, I, Heidelberg 1980, s. 169–190; D. INGENSCHAY, *La rhétorique et le „monde quotidien“ chez Eustache Deschamps*, in: P. Wunderli (éd.), *Du mot au texte*, s. 253–262.

28 *Le Miroir de Mariage, Oeuvres complètes*, IX, Paris 1903; viz také John Livingston LOWES, *Chaucer and the Miroir de Mariage*, *Modern Philology* 8, 2, 1910, s. 165–186.

29 Viz Monique ENGEL, *Le Miroir de Mariage d'Eustache Deschamps: sources et tradition*, in: *Seconda miscellanea di studi e ricerche sul Quattrocento francese. Etudes réunies par F. Simone*, Chambéry/Turin, 1981, s. 145–157; L. KENDRICK, *Transgression, Contamination, and Women in Eustache Deschamps's Miroir de Mariage*, *Stanford French Review* 14, 1990, s. 211–230; K. BECKER, *Textintention und Geschlechterprojektion in Eustache Deschamps' „Miroir de Mariage“*, in: R. Schnell (éd.), *Text und Geschlecht. Studien zu Ehetexten der frühen Neuzeit*, Frankfurt a. M., 1996, s. 234–256.

30 Viz např. *Oeuvres complètes*, III, bal. 417, 445, 457, 459; IV, rond. 560, 639, 672, vir. 728, 757, bal. 804; VI, s. ch. 1217, VII, rond. 1271; Dominique BOUTET – Armand STRUBEL, *Littérature, politique et société dans la France du Moyen Age*, Paris 1979, s. 218.

31 Srovnání pasáží *Miroir de mariage* a *Velkých francouzských kronik* provedl A. DESGUINE, *Trois essais*, s. 17–18; Viz také Jeannine QUILLET, *Sagesse et folie dans le Miroir de mariage d'Eustache Deschamps*, in: J. Céard (éd.), *La folie et le corps*, Paris 1985, s. 13–30; J. QUILLET, *Le Miroir de Mariage d'Eustache Deschamps*, in: D. Buschinger, A. Crépin (éd.), *Amour, mariage et transgressions au Moyen Age*, Göppingen 1984, s. 457–464.

de mariage, totiž dílo *De Nuptiis Libri*, jež sepsal ve 12. století Hugues de Fouillois. Pro interdisciplinární výzkum jsou dnes aktuální hlavně otázky, jakými cestami se pasáže spisů o úloze žen ve dvorském prostředí šířily, proč se misogynický tón mnoha děl zostruje právě v Deschampsově době a do jaké míry je možné odmítání manželství považovat za projev určité devalorizace životních hodnot, charakteristické pro období krize.³²

Historikové se začali zajímat také o Deschampsovu milostnou poezii.³³ Básník se jako věrný Machautův žák hlásil k tradičním postupům a tématům kurtoazního lyristu, jež definoval jako „boje, lásky, ženy a rytířstvo“.³⁴ Jaká však byla funkce této poezie, stále oblíbené ve dvorském prostředí druhé poloviny 14. století? Diskuse se soustředí zejména kolem známé teze formulované Eduardem Wechsslerem, Erichem Köhlerem a R. Howardem Blochem, podle níž jsou vztahy mezi dámou a zamilovaným mladíkem v kurtoazní poezii paralelou vztahů mezi feudálním pánem a vazalem. Právě bádání o Deschampsově milostné poezii však naznačují, že tato nesporně inspirativní teze musí být nadále diskutována a hlavně ověřována na konkrétních pramenech. Některé historiky vedla aplikace paralely mezi službou dámě a feudálnímu pánu na Deschampsovu tvorbu k tomu, že běžné poetické konvence považovali za stylizaci básníkovy vlastní osoby. Milostné balady byly tudíž interpretovány jako výraz jeho postavení na panovnickém a vévodském dvoře. Ve stížnostech milence na nevděčnost zbožňované dámy byl spatřován protest královského úředníka, který nedostává dostatečnou mzdu. Stejně tak v nářcích, že dáma věnuje svoji přízeň neodbytným nápadníkům, viděli někteří badatelé kritiku krále Karla VI., jenž naslouchá příliš mladým, ambiciózním a nezkušeným rádcům.³⁵

Literární vědci také v této souvislosti stále častěji nabádají k opatrnosti před snahou vysvětlit za všech okolností středověkou literaturu historií. Odrazují historiky zvláště od toho, aby v úsilí o dešifrování podvědomí so-

32 Viz M. ENGEL, *Le Miroir de Mariage d'Eustache Deschamps: sources et tradition*, in: J. Beck – G. Mombello (éd.), *Seconda miscellanea di studi e ricerche sul Quattrocento francese. Etudes réunies par F. Simone*, Chambéry-Turin, 1981, s. 145–157; L. KENDRICK, *Transgression*, s. 211–230.

33 K takovému názoru viz E. HOEPFFNER, *Eustache Deschamps*, s. 227. Srv. nový pohled na milostnou poezii in L. KENDRICK, *The Art of Mastering Servitude: Eustache Deschamps's Deployment of Courtly Love*, in: *Romanistische Zeitschrift für Literaturgeschichte* 16, 1992, 1/2, s. 30–45.

34 „Armes, Amours, Dames, Chevalerie“, *Oeuvres complètes*, I, bal. 123, s. 243, v. 1; viz také III, bal. 444.

35 Viz L. KENDRICK, *The Art*, s. 31, s. 43–45.

ciální vrstvy nebo zájmové skupiny aplikovali moderní představy o ideologii na středověkou literaturu. Ukazuje se, že zejména v poezii nelze za každou cenu hledat „historickou realitu“, konkrétní události, politické nebo sociální klima, které by osvětlily smysl literárního díla. Může to totiž být naopak ideová a literární tradice, filozofická úvaha bez souvislosti s chronologií událostí, která dává smysl politice, alespoň v imaginaci básníků.³⁶

Dvorské prostředí je dnes považováno za ideální terén pro studium vztahů mezi literárními díly a středověkou společností. Právě proto se literární vědci a historikové společně zamýšlejí nad dvorskou literaturou, počínaje díly trubadúrů 12. století a konče protohumanistickými dvorskými básníky 15. století. G. Duby a E. Köhler dokázali například vysvětlit roli mladších synů aristokratických rodů a drobné šlechty při konstituování kurtoazní ideologie a literatury. Také rozsáhlá skupina Deschampsových básní týkajících se přímo dvora a zejména těch, které dvůr kritizují, je v současnosti předmětem interdisciplinárního výzkumu. Za adekvátní je považován přístup, nazvaný D. Poirionem „polohistorický pololiterární“, vedoucí k obohacení našich znalostí kulturní historie.³⁷ Deschampsova poezie, stejně jako například tvorba Machautova, na jedné straně vychází z reality dvorské společnosti, na druhé straně slouží k jejímu konstituování. Není pochyb o tom, že realita společnosti je jedna věc a obraz, který si o sobě společnost vytváří, je věc jiná. Může mezi nimi být i značný rozdíl. Těžko však budeme popírat jejich vzájemnou souvislost. Stejně jako může realita působit na představy, je jimi také více či méně ovlivňována.³⁸

Obraz dvora, jenž nám Deschamps nabízí, je velice kontrastní. Na jedné straně jej idealizuje, na druhé straně se často pouští do jeho ostré kritiky. Pozornost historiků dlouho přitahovaly především básně, v nichž si Deschamps hořce stěžoval na to, jak se s ním u dvora špatně zachází.³⁹ Stával se prý obětí mnoha krutých žertů a ústrků dvořanů, kteří mu brali jídlo, vysmívali se mu, ponižovali jej, a dokonce ho i fyzicky týrali. V minulosti byly tyto plačtivé verše chápány jako výraz autentického básníkovy utrpení

36 K tomuto problému blíže viz D. POIRION, *Eustache Deschamps et la société de cour*, in: D. Buschinger (éd.), *Littérature et société au Moyen Age*, Paris 1978, s. 89–119.

37 Srv. D. POIRION, *Eustache Deschamps et la société de cour*, s. 98; viz také K. BECKER, *Eustache Deschamps*, s. 80.

38 K tomu blíže viz Bernard GUENÉE, *Un meurtre, une société. L'assassinat du duc d'Orléans 23 novembre 1407*, Paris 1992, s. 19.

39 *Oeuvres complètes*, IV, rond. 579, 580, bal. 772, 803, VI, Viz také Ch. STROSETZKI, *Réflexion moraliste chez les Rhétoriciens. Les notes du langage chez Deschamps*, in: P. Wunderli (éd.), *Du Mot au Texte*, s. 241–252.

a nesouhlasu, jako projev touhy opustit nespravedlivý a morálně zkažený dvůr.⁴⁰

Zmíněný soud nebral ohled na dlouhou tradici kurtoazní literatury, na niž Deschamps v těchto stížnostech navazoval. Zapomínalo se, že dvorské básnictví spojovalo vždy aspekt lyrický a satirický, a pozornosti unikala také jména „mučitelů“, jež básník často uvádí jen křestním jménem nebo přezdívkami. Stejná jména se objevují v básních zálibně líčících nejrůznější dvorské zábavy, žertůky a pitky. Pozoruhodné výsledky mohl tedy přinést prosopografický přístup k těmto básním, který také dovolil část z nich přibližně datovat. Básníkovi pronásledovatelé jsou ve skutečnosti jeho přátelé z orléanského dvora, vesměs z nejbližšího vévodova okolí. Deschampsovy verše jsou odrazem veselé atmosféry mezi dvorskými kumpány, poetickým posílením soudržnosti skupiny, k níž patřil. I pro historika zaměřeného na tradiční politické dějiny tak představují tyto básně důležitý pramen, protože umožňují poznat konkrétní složení „orléanské strany“.⁴¹

V mnoha básních Deschamps sám sebe zobrazuje s neskrývaným humorem v různých choulostivých situacích, vysmívá se vlastní nešikovnosti nebo fyzickým nedostatkům. Jak máme chápat verše, kde se například pošklevuje vlastní plešatosti nebo detailně popisuje svá nevydařená milostná dobrodružství?⁴² Zdá se, že odpověď je třeba hledat v Deschampsově postavení dvorského básníka, zejména v nejbližším okolí Ludvíka Orléanského. On sám považoval za přirozené, že se od něho očekává mimo jiné převzetí role šaška nebo hlupáka (*sot*).⁴³ Nepospíchejme však se závěrem, že dvorský básník byl jakýmsi servilním sluhou mocných. Je pravda, že Deschamps neváhal využít svých styků s králem a jeho bratrem, aby je ve verších žádal o odškodnění za zničení jeho rodného domu Angličany, o peníze na dům v Paříži, o koně, o kabát nebo jenom o dřevo na topení. A to si

40 Viz názor G. Raynauda in *Oeuvres complètes*, IX, s. 92, A. DESGUINE, *Trois essais*, s. 12.

41 *Oeuvres complètes*, IV, rond. 579, bal. 580, 772, 792, 800, 803; V, bal. 867; VI, bal. 1132, 1133; VII, bal. 1302, 1343; VIII, bal. 1409; Gian Matteo ROCCATI, *Sur quelques textes d'Eustache Deschamps témoignant de la fonction comique du poète de cour*, in: Th. Bouché-H. Charpentier (éd.), *Le rire au Moyen Age dans la littérature et dans les arts*, Bordeaux 1990, s. 283–293, S. V. SPILBURY, *The Imprecatory Ballade: A Fifteenth-Century Poetic Genre*, in: *French Studies* 33/4, 1979, s. 385–396; Eugène JARRY, *La vie politique de Louis de France, duc d'Orléans 1372–1407*, Paris 1889.

42 Viz *Oeuvres complètes*, IV, rond. 692, bal. 774, 792; V, bal. 874, 903, 921, 926, 928.

43 Viz Christine SCOLLEN-JIMACK, *Marot and Deschamps: The Rhetoric of Misfortune*, in: *French Studies* 42, 1988, s. 21–32; G. M. ROCCATI, *Sur quelques textes*, s. 284.

ještě bez obalu stěžuje, že mu dvorská služba nepřináší finanční zisky, které by si zasloužil!⁴⁴

Zároveň však z mnoha básní zaznívá hrdost na celoživotní službu královskému rodu a hlavně vědomí nezastupitelnosti role, již na dvoře hraje.⁴⁵ Jedná se o roli morálního a politického rádce, důvěrníka či zkrátka řečeno „přítele“. Toto postavení manifestoval již Guillaume de Machaut ve skladbě *Le confort d'ami*, představující Jana Lucemburského jako ideálního panovníka. Deschamps se zhostil zmíněné role v mnoha skladbách, mimo jiné také v *Le Lay de Plour*, kde pod vlivem svého učitele velebil českého krále jako vzor všech vládců.⁴⁶ Nebylo rozhodně náhodou, že vychovatel Karla VI. a Petrarcův přítel Philippe de Mézières doporučoval vřele králi, aby četl a poslouchal díla svého „služebníka a úředníka“ Eustacha spolu s dalšími výchovnými spisy.⁴⁷

Historikové měli občas tendenci líčit kariéru dvorských básníků Machautova, Froissartova nebo Deschampsova typu jako bezzásadovou honbu za mecenáši a protektory. Deschamps v několika básních sám a ochotně poskytuje seznamy osob, pro něž psal poetické holdy, oslavné verše u příležitosti vojenských vítězství, svateb a narození potomků, rýmované rady i rozpustilé hříčky.⁴⁸ Panovníci a mocní aristokraté této doby však potřebují básníky jako je Deschamps, aby je vzdělali, ukojili jejich zvědavost, pobavili je a zanechali budoucím generacím oslavu jejich činů. Právě tento poslední aspekt se stává stále důležitějším, literát je nahlížen jako garant paměti. Bezpočetné narážky v dílech dvorských básníků svědčí o tom, že si byli své úlohy, a nebojme se říci moci, vědomi. Deschamps mohl například orléanskému vévodovi adresovat jak vážné morální kritiky a výhrady, tak

44 Viz například *Oeuvres complètes*, I, bal. 38, II, bal. 247; IV, bal. 618, 648, rond. 679, bal. 788, 801; V, bal. 857, 862, 864, 866, 903, 905. Viz také XI, s. 33.

45 Viz např. *Oeuvres complètes*, II, s. 239–305; VI, bal. 1190; viz D. POIRION, *Le poète et le prince*, s. 219.

46 „Aux princes de lui souviengne/ Qui saige est ses faiz retiengne“, *Oeuvres complètes*, II, *Le Lay de Plour*, 310, s. 306–313, v. 187–188; viz obecněji Claude GAUVARD, *Christine de Pisan et ses contemporains: L'Engagement politique des écrivains dans le royaume de France aux XIVe et XVe siècles*, in: *Une femme de lettres au Moyen Age: Etudes autour de Christine de Pisan*, L. Dulac-B. Ribémont (éd.), *Medievalia* 16, Orléans 1995, s. 105–208.

47 „Tu puez bien lire aussi et ouyr les dictez vertueulx de ton serviteur et officier Eustache Morel.“ Viz Philippe de MEZIERES, *Le Songe du vieil pèlerin*, éd. G. W. Coopland, Cambridge 1969, II, s. 223. Viz Jacqueline CERQUIGLINI-TOULET, *La couleur de la mélancolie. La fréquentation des livres au XIVe siècle*, Paris 1993, s. 153; G. A. CRAPELET, *Poésies morales et historiques d'Eustache Deschamps*, Paris 1832, s. 35.

48 *Oeuvres complètes*, I, bal. 55; IV, bal. 769, 799, 824; V, bal. 882, 1047; III, bal. 536.

rozpustilé žerty a supliky, na něž mu vévoda, ostatně jeho žák v oblasti veršování, odpovídal ve stejném tónu.⁴⁹

Deschampsova kariéra byla, díky jeho právníckému vzdělání, úřadům a diplomatickým úkolům, už než Machautova nebo Froissartova spjata s nejrůznějšími aspekty dvorského života i s událostmi své doby. Při pozorném čtení jeho básní můžeme alespoň trochu pochopit fascinující mnohotvárnost dvora, kde se každodenně setkávali příslušníci církve i laikové, služebníci a úředníci všech úrovní, šlechtici a vznešení hosté, děti a starci. Dvůr je pro Deschampe strhujícím sociálním divadlem, v němž každý, kdo se chce prosadit, musí občas zapomenout na přímou a čestnost.⁵⁰ Je pravda, že zanechal také řadu básní líčících dvůr jako koncentraci nemravného požitkářství, hazardních her a smilstva, falešného pochlebování, bláznivých ambicí a kruté nenávisti.⁵¹ Taková kritika mu ovšem nebránila v celoživotním cílevědomém budování dvorské kariéry. Podobně zobrazili dvorský život mnozí jeho současníci a hlavně předchůdci. Za Karla V., kdy roste úloha dvora, se v literatuře množí politické úvahy o této instituci, stejně jako její kritika. V té ožívá starší literární tradice, sahající přinejmenším do 12. století, zaměřená proti chamtivosti, lichotnictví a servilnosti dvořanů. Deschamps je jejím věrným dědicem.⁵² Rozpoznání nejrůznějších topoi v jeho tvorbě znovu nasvědčuje tomu, že kritika dvora nemusí být odrazem sociálně determinované reality. Na druhé straně je u něho dosti silně oslaben pohled na dvůr jako na peklo, přítomný ve starších jemu známých dílech, například Jeana de Salisburie a Pierra de Blois.⁵³ Nově se naopak objevuje v jeho tvorbě jakási nostalgická lítost nad nenávratným zmizením ideálního artušovského dvora, kde všichni žili jako jedna rodina v bezprostřední blízkosti laskavého a každé-

mu přístupného panovníka. Stejně tóny zaznívají z veršů jeho současníků Philippa de Vitry nebo Jeana Froissarta. S nezbytnou opatrností tedy lze vyslovit hypotézu, že se jedná o reakci na vývoj dvora, který začíná přebírat nové funkce, jehož politická a správní role roste a jenž se stává složitějším a hierarchicky rozvrstvenějším. Snad je dokonce možné vidět v Deschampsových básních projev vědomí, že starý „rytířský“ dvůr a nový dvůr „monarchický“ už nejsou jedno a totéž, i když jsou námětem tradičních forem lyrické kurtoazní poezie.⁵⁴

Tak jako celá Deschampsova tvorba, jsou i básně o dvoru a pro dvůr silně poznamenány jeho didaktickým úsilím. V této souvislosti je nutno konstatovat, že básník nikdy nekritizuje podstatu dvora. Bere si sice na mušku mnohé nešvary dvorského života, vždy však proto, aby v závěru básně, nejčastěji v poslání balady, poskytl laskavé rady, jak se polepšit a jak dobře vládnout.⁵⁵ Minimálně část Deschampsovy tvorby lze tedy řadit mezi rozsáhlý a mnohotvárný proud „didaktické literatury“ druhé poloviny 14. století. Sám termín ukazuje neadekvátnost našich novodobých kategorií, protože mezi tuto literaturu jsou řazena jak mnohá díla historiografická, tak naučné spisy o válečnictví nebo o lovectví.

Snad nejobtížnější je pro historika interpretace básní, kde Deschamps chválí v opozici k mravně zkaženému dvoru ideál soukromého soběstačného života, který je realizovatelný útekem na venkov, kde lze prožít jakousi pastýřskou idylu.⁵⁶ Vše, co o autorovi a jeho díle dnes víme, dovoluje odmitnout tezi, že jeho pastorální poezie odráží nějakou skutečnou nostalgii po životě na venkově a touhu uprchnout ode dvora. I v tomto případě se podařilo zařadit básníkovu tvorbu do dlouhé literární tradice, sahající až do antiky k autorům jako Horatius a Juvenalis a pokračující celou plejádou literátů středověkých.⁵⁷ Deschampsova tvorba je tak jedním z důkazů, že podíl antického dědictví ve středověké literatuře je stále nedoceňován, mimo jiné kvůli přetrvávajícímu soustředění výzkumu na vyhledávání originálních folklórních a národních prvků. Na přelomu 14. a 15. století dochází k značnému zvýraznění „pastýřské módy“, patrně nejen u dvorských lyri-

49 *Oeuvres complètes*, I, bal. 120; V, bal. 958; VII, bal. 1379. J.-C. MÜHLETHALER, *Un poète et son art face à la postérité: lecture des deux ballades de Deschamps pour la mort de Machaut*, in: *Studi francesi* 35, 1989, s. 387–410.

50 *Oeuvres complètes*, I, bal. 74, 118; II, bal. 208, 225, 226; III, bal. 333; V, bal. 833; Viz také Ch. STROSETZKI, *Réflexion moraliste*, s. 242–243.

51 *Oeuvres complètes*, I, bal. 56, 74, 99; V, bal. 1017, 1018, 1030, 1070, 1096; VI, bal. 1103, 1104, 1182, 1247; VII, bal. 1296.

52 Viz L. HARF, *L'enfer de la cour: la cour d'Henri II Plantagenêt et la Mesnie Hellequin (dans l'oeuvre de Jean de Salisburie, de Gautier Map, de Pierre de Blois et de Giraud de Barri)*, in: *L'Etat et les aristocraties (France, Angleterre, Ecosse)*, éd. Ph. Contamine, Paris 1989, s. 27–50; Françoise AUTRAND, *De l'Enfer au Purgatoire: la Cour à travers quelques textes français du milieu du XIVe à la fin du XVe siècle*, in: *L'Etat et les aristocraties*, s. 51–78.

53 *Oeuvres complètes*, II, bal. 208; VI, bal. 1104; F. AUTRAND, *De l'Enfer*, s. 61; B. GUE-
NÉE, *Un meurtre*, s. 137.

54 Viz např. *Oeuvres complètes*, II, bal. 256; V, bal. 1092, VI, bal. 1182; D. POIRION, *Eustache Deschamps et la société de cour*, s. 90, 100.

55 *Oeuvres complètes*, I, bal. 30, 71, 74; VI, bal. 1182, 1247; II, bal. 217, 228; V, bal. 1003; D. POIRION, *Eustache Deschamps et la société de cour*, s. 98.

56 *Oeuvres complètes*, I, bal. 132; II, bal. 240; III, ch. r. 315; IV, vir. 786; V, bal. 1021, 1081, 1081, 1099; VI, bal. 1104.

57 D. POIRION, *Eustache Deschamps et la société de cour*, s. 94; viz také Ezio ORNATO, *Jean Muret et ses amis*, Genève 1969, s. 57–85.

ků, ale také u Jeana Gersona, jenž využil této tematiky k vyjádření názoru na schisma.⁵⁸

Historikové se postupně několikrát pokusili o vysvětlení bukolické poezie a o její zařazení do dobového kontextu. Pomineme-li biografickou interpretaci, podle níž zmíněné básně představují jakési „kysele hrozny“, projev zklamání stárnoucího Deschampse ze života promarněného na dvoře, zbývají v zásadě dvě teorie. J. Huizinga se domníval, že pastorální poezie konce středověku, včetně tvorby Deschampsovy, svědčí o tom, že šlechta je už unavena rytířským ideálem.⁵⁹ Tuto tezi odmítají badatelé, kteří vidí v pastorální poezii součást promyšlené politické koncepce. Deschamps podle nich zavrhoval služební život dvorana a vyzdvihoval svobodu a soběstačnost, aby chválil střední stav, žijící z vlastních zdrojů. Básník je tak považován za mluvčího drobné úřednické šlechty a měšťanstva, snažících se zrealizovat alianci mezi králem a středním stavem, „reformovat sociální řád“ a spět k „buržoazní demokracii“.⁶⁰ Taková sociopolitická interpretace je dnes ve světle interdisciplinárního bádání většinou považována za anachronickou. Pastorální téma, spojené s nostalgií po prostém, šťastném a ctěnostném životě, mělo v době Deschampsové za sebou již bohatou historii a čekala je ještě dlouhá a složitá budoucnost. Připusťme však, že v básnickově tvorbě se objevuje touha po jakémisi soběstačném, zdravém a klidném životě v soukromém domě, kterou zatím nedokážeme přesně vysvětlit. Jisté je, že nemá nic společného s tradičním rytířským ideálem, od něhož se dvorský básník v mnoha ohledech odvrací.⁶¹

Ve verších, v nichž Deschamps staví do protikladu život dvoránů a venkovanů, je oproti starší tradici víceméně novinkou pozornost věnovaná stravě, pohodlí a hygieně. Zde se nechal básník občas strhnout k nářkům na každodenní život dvorana, které jsou nejen evidentně přehnané, ale hlavně nápadně připomínají jeho popis českého pohostinství.⁶² Jako vždy,

58 Srv. Gilbert GUY, *Le Pastorium carmen, poème de jeunesse de Gerson*, Romania 88, 1967, s. 175–231.

59 K biografické interpretaci viz *Oeuvres complètes*, XI, s. 56; Johan HUIZINGA, *Le déclin du moyen âge*, trad. J. Bastin, Paris 1932, s. 120–121.

60 L. KENDRICK, *La poésie pastorale de Eustache Deschamps: Miroir de mentalité à la fin du 14e siècle*, Romanistische Zeitschrift für Literaturgeschichte 7, 1983, s. 28–44.

60 *Oeuvres complètes*, I, bal. 199; IV, bal. 805, 806; V, bal. 854; VI, bal. 1148, 1247; neváhá evokovat ani ostudné aspekty válek, viz např. IV, vir. 735; D. POIRION, *Eustache Deschamps et la société de cour*, s. 102–103; D. BOUTET – A. STRUBEL, *Littérature*, s. 178–179.

61 *Oeuvres complètes* II, bal. 256; IV, bal. 809, 820; V, bal. 968; VI, bal. 1167, 1202.

když chce Deschamps čtenáře přesvědčit, snaží se mu vsugerovat představu, že mluví z vlastní zkušenosti. Jindy mu zase obvyklý prvek, například strava, slouží k symbolickému vyjádření opozice mezi životem venkovanů a dvoránů. Zatímco jedni se živí chlebem a vodou, druzí si pochutnávají na mase, zapíjeném vínem.⁶³ Zmíněné konkrétní údaje nejsou přesným odrazem reality, mají v básnickově tvorbě roli symbolickou a konceptuální.

Sama pastýřská idyla ostatně často posloužila Deschampsovi jako průhledná záminka k aktuálním politickým úvahám a výzvám. Pastýři a pastýřky v jeho básních neustále ostře útočí na Angličany, činí je odpovědnými za válku, představují je jako zákeřné a nemravné agresory, pustošící zemi. Vyzývají francouzského krále, aby oblehl a dobyl Calais, protože s takovým nepřítelem nemá smysl vyjednávat.⁶⁴ Jedná se o příležitostné básně, jež většinou nejsme schopni přesně datovat, které však nepochybně vyjadřují osobní básnickovo přesvědčení a názory dvorské kliky, k níž patřil. Pastorální téma zde slouží k valorizaci reality, k poetickému zdůraznění očekávané změny na válečném poli.

Již tento příklad ukazuje, že neexistuje žádná pevná hranice mezi Deschampsovy verši „dvorskými“, „příležitostnými“ a „historiografickými“. Autor ostatně sám tvrdí, že byl Karlem VI. pověřen sepsáním historie významných mužů.⁶⁵ Z jeho básně víme, že se s hrdostí hlásil k vytvoření jakési *Livre de Memoire*, již se však zatím nepodařilo identifikovat. Sám fakt, že jeden a tentýž muž byl zároveň dvorským kronikářem a básníkem, byl charakteristický pro druhou polovinu 14. století.⁶⁶ Dlouho panoval názor, že Deschamps spolupracoval s kancléřem Pierrem d'Orgemontem na redakci Velkých francouzských kronik, z nichž převedl rozsáhlé pasáže do vlastních skladeb. Dnes se řada vědců kloní k mínění, že termín *Livre de Memoire* byl básnickovou metaforou pro obrovský, heterogenní, a přesto jednotný celek jeho poezie.

62 L. KENDRICK, *La poésie pastorale*, s. 31; *Oeuvres complètes*, V, bal. 1081; VI, bal. 1182, 1258.

63 *Oeuvres complètes*, III, bal. 315, 337, 344, 359; Joël BLANCHARD, *La pastorale en France aux XIVe et XVe siècles: Recherches sur les structures de l'imaginaire médiéval*, Paris 1983, s. 70–74.

64 *Oeuvres complètes*, VI, bal. 1125; D. POIRION, *Le poète et le prince*, s. 220.

65 Viz Charles MÉLA, *Le Beau trouvé: Etudes de théorie et de critique littéraires sur l'art des „trouveurs“ au Moyen Âge*, Caen 1993, s. 83–84; *Oeuvres complètes*, XI, s. 325–332; D. POIRION, *Le poète et le prince*, s. 220; K. BECKER, *Eustache Deschamps*, s. 52.

66 *Oeuvres complètes* I, bal. 62; III, bal. 346, 347, 379, 446; IV, vir. 735, bal. 769; V, bal. 855, 864, 924, 1059, 1060.

Buď jak buď, má řada Deschampsových básní k dobové kronikářské tvorbě velmi blízko. Stačí jmenovat verše evokující městská povstání ve Francii, vojenské výpravy do Flander v letech 1382–1385 nebo přípravy k invazi do Anglie roku 1386.⁶⁷ Básník si ostatně klade stejné didaktické cíle jako velká část tehdejší historiografie. Zbývá zamyslet se nad problémem, jak se postupy středověké historiografie transformovaly do poezie. Srovnání s Velkými francouzskými kronikami a dílem Jeana Froissarta umožňuje konstatovat, že Deschampsův vyhraněný historiografický zájem směřoval ke zdůraznění stejných událostí, že si však básník byl zároveň vědom specifických možností poezie v této oblasti. Stručně evokování faktů Deschamps osvětluje radami a kritikami, důraz klade na estetizaci událostí, ale také na pobavení čtenáře.

Neúnavné didaktické úsilí vede Deschampse k tomu, aby i při evokaci historických událostí viděl za konkrétním obecně. „Mluvím-li o tom, je to pro poučení“, prohlašuje často.⁶⁸ Jako většina literátů spojených se dvorem, se Deschamps často chápe *pera* proto, aby zdůraznil nezbytnost řádu a pořádku, s nimiž jsou spojeny harmonie a spravedlnost. Tato idea prostupuje prakticky celou jeho tvorbou a setřít ji nedokáže ani ty nejrozpustilejší verše. Deschampsovým ideálem je tripartitní společnost, zobrazená jako tělo, v němž má každý přesně určené místo. Při kritice společenských zlořádů se literát snaží ukázat, že příčinou je nejčastěji selhání některého z údů. Každý musí myslet na to, jak se polepšit a vzdát se snahy o změnu svého postavení. Tato usilovná snaha uzavřít každého do rámce jeho stavu je charakteristickým rysem celé francouzské dvorské literární tvorby druhé poloviny 14. století, vzniklé pod dojmem selských a měšťanských vzpour. Deschamps ovšem radikálně odsuzuje nejen povstalecké masy, ale také osoby spojené s finančnictvím, neurvale se deroucí k moci.⁶⁹ V neklidných dobách představuje královská moc pro básníka základní oporu řádu a pořádku, záruku společenské harmonie. Na základě desítek básní, adresujících rady panovníkům, můžeme rekonstruovat Deschampsovu představu o dokonalé vládě. Hlavními úkoly krále je ochrana církve a víry, spravedlnosti a obecného dobra. Panovník by neměl být příliš pokorný a skromný, protože by to mohlo vést ke zpychnutí poddaných. Král, který by

67 *Oeuvres complètes*, III, bal. 349, 355; I, bal. 57.

68 *Oeuvres complètes*, I, bal. 16, 18, 22, 27, 28, 29, 53; II, bal. 209, 226; III, bal. 334, 346, 347, 377; IV, rond. 663, bal. 794; VI, bal. 1102; VII, rond. 1271; Viz D. POIRION, *Le poète et le prince*, s. 600; D. BOUTET – A. STRUBEL, *Littérature*, s. 117.

69 *Oeuvres complètes*, I, bal. 23; II, bal. 231; III, bal. 338; VI, bal. 1148. Ch. STROSETZKI, *Réflexion moraliste*, s. 242.

nebyl schopen navenek manifestovat majestát, bohatství a moc, by neposkytoval důkaz své moudrosti a své schopnosti vládnout. Měl by být samozřejmě raději milován než obáván, nicméně i strach může inspirovat to hlavní, totiž poslušnost. Ve vztahu ke královskému majestátu ji Deschamps vyžaduje ode všech, počínaje sedláky a konče mocnými vazaly a nejbližšími příbuznými.⁷⁰ Básník vesměs podporuje silnou královskou moc v oblasti vojenské, soudní i politické, varuje jen před přehnanými fiskálními požadavky, jež považuje za znak tyranie.

Deschamps vkládal do veršů také představy o královských rádcích a úřednících. Mělo by jít o lidi zkušené, vzdělané, věrné králi, ne příliš početné a spíše starší, rozhodně by se mělo jednat o laiky. Básník poskytoval králi dokonce rady ohledně vedení války a verbování vojáků, v *Le Lai du roi* pro něho sestavil denní rozvrh činností.⁷¹ Podporuje určitou renesanci starých rytířských ideálů, ale především důrazně varuje před zanedbáváním vzdělání, důležitého nástroje vlády. Nevzdělaný král by byl podle Deschampse korunovaný osel, a proto navrhl pro panovníka i pro jeho nejbližší okolí jakýsi „výchovný program“. Mají se věnovat svobodným uměním, teologii, právu, zušlechťování mravů a v neposlední řadě historii. Král se musí poučit z úspěchů a chyb velkých mužů minulosti, ať už jde o Alexandra, Caesara, krále Artuše, Karla Velikého nebo Jana Lucemburského.⁷²

Deschampsovy výzvy zřejmě nepadaly na neúrodnou půdu, protože na dvoře Karla V. byla literatura považována za důležitý mocenský nástroj. Na králův popud byli překládáni autoři jako Aristoteles, Titus Livius, sv. Augustin, Vincent de Beauvais, Gervais de Tilbury nebo Jean de Salisbury. V řadě jejich spisů lze nalézt myšlenky týkající se aktuálních problémů vlády, nad nimiž se zamýšleli také soudobí autoři, jako byli Philippe de Mézières a právě Eustache Deschamps.⁷³

Náš literát se ale nevyjadřoval ke společenské situaci pouze v obecně a teoretické rovině. Byl skutečně angažovaným básníkem, ve smyslu poe-

70 *Oeuvres complètes*, I, bal. 50; III, bal. 326.

71 *Oeuvres complètes*, I, bal. 55, 93, 109, 141; III, bal. 338, 349, 356, 388; V, bal. 1001; VI, bal. 1189, 1244; J. CERQUIGLINI-TOULET, *La couleur de la mélancolie*, s. 14–15; E. HOEPPFNER, *Eustache Deschamps*, s. 158.

72 J.-C. MÜHLETHALER, *Le poète face au pouvoir de Geoffroy de Paris à Eustache Deschamps*, in: *Milieus universitaires et mentalité urbaine au Moyen Age*. Éd. D. Poirion, Paris 1987, s. 83–101; J. BLANCHARD, *L'entrée du poète dans le champ politique*, *Annales E. S. C.* 41/I, 1988, s. 43–61; J.-C. MÜHLETHALER, *Le poète et le prophète: littérature et politique au XVe siècle*, *Le Moyen Français* 13, 1983, s. 37–57.

tickém i politickém. Ve své tvorbě hodnotil velmi kladně krále Karla V. Tento panovník podle něho nerozházel peníze při riskantních vojenských dobrodružstvích, ale dokázal osvobodit část území a přitom udržovat velkolepý, umění a vědě nakloněný dvůr a spravedlivě odměňovat své věrné.⁷⁴ Deschamps na druhé straně kritizuje mladé rádce Karla VI., kteří pánovi jen podlézají a nepomáhají mu řádně spravovat zemi. Dvůr za tohoto krále alegoricky zobrazuje jako velkou rybí sádku, v níž loví příliš mnoho rybářů, pozvaných nezkušeným mladíkem.⁷⁵

Deschamps se stává v řadě básní mluvčím starých rádců Karla V., jež současníci přezdívali Marmousets. Jednalo se o skupinu duchovenstva a zejména vzdělaných laiků, zkušených administrátorů, kterým šlo o posílení monarchie. V neposlední řadě chtěli také přesvědčit současníky, že silná královská vláda je hrází jak proti lidovým vzpourám, tak proti partikulární nenasytosti velkých feudálů.⁷⁶ Deschampsovy sympatie k této skupině dokládají nejen jeho názory, ale i výsledky prosopografického výzkumu, hodnotícího jména obsažená v básnických politických verších. Náš autor byl ostatně s Marmousety spojen často i úzkými osobními vztahy. Vždyť to byl právě přední představitel této skupiny, kancléř Arnaud de Corbie a Deschampsův přítel, kdo nechal krátce po literátově smrti přepsat do jediného rukopisu drtivou většinu jeho básní.

Skupina Marmousetů byla znovu povolána k moci Karlem VI. v listopadu 1388. Tehdy odmítl mladý král nadále snášet poručníctví strýců a rozhodl se vládnout sám právě za pomoci starých osvědčených otcových rádců. Deschamps oslavil a hlavně obhájil tento převrat v rozsáhlé alegorické básni *Fiction de l'Aigle*. Poskytuje tu analýzu vlády v království za Karla V. a za jeho syna, staví do protikladu moudrou otcovu vládu se svévolí a nepořádky panujícími za Karla VI. V tom je ostatně tón této skladby blízký mnoha dalším básním jako *Le Lai du roi* nebo *Fiction du Lyon*.⁷⁷ V případě *Fiction de l'Aigle* však současníci pravděpodobně snadno pochopili, kam básník míří, když oslavuje orlem svolané shromáždění starých ptáků, kteří mu mají napříště radit při vládě.

Zmíněná alegorická skladba byla považována také za důkaz, že Eusta-

che Deschamps neovlivnil na konci 14. století jen poezii francouzskou a anglickou, ale také českou. Počátkem našeho století se totiž studiem několika básnických alegorických skladeb zabýval literární historik P. M. Haškovec. Deschampse označil zcela charakteristicky za básníka zabíhajícího někdy do trivialit, ale za realistického pozorovatele života, jehož tvorba je ohlasem doby.⁷⁸ Výsledkem jeho zkoumání bylo prohlášení skladby *Fiction de l'Aigle* za přímý inspirační zdroj *Nové rady Smila Flašky z Pardubic*. Opřel se přitom o sled těžko ověřitelných předpokladů. Smil Flaška podle něho uměl francouzsky, setkal se roku 1397 s Deschampsem v Praze a *Nová rada* je plodem jejich vzájemných rozhovorů. Mimo jiné to znamenalo posunout datum předpokládaného vzniku konečné redakce české skladby, jež bývá zpravidla kladena k letům 1394–1395. Haškovec se také domníval, že Václav IV. mohl znát Deschampsovu báseň, a snadněji tak přijal rady „české analogie“, inspirované dílem věhlasného francouzského literáta. Neváhal dokonce prohlásit, že i satirická skladba *Podkoní a žák* patří „škole Deschampsové“.⁷⁹ Haškovcovy teorie byly dosti přesvědčivé vyvráceny českou literární vědou a popírají je i výsledky současných výzkumů o Deschampsově poezii.⁸⁰ Tím ovšem není odbyt problém pozoruhodných styčných bodů mezi *Novou radou* a politickými alegorickými skladbami Eustacha Deschampse. Ty svědčí o velkém zaujetí druhé poloviny 14. století pro zobrazení ideálního panovníka, mimo jiné formou zvířecích rad. Důkladné komparativní studium těchto skladeb v různých středověkých národních literaturách zůstává jedním z mnoha úkolů pro mezinárodní interdisciplinární bádání.

* * *

Interdisciplinární přístup k Deschampsově poezii umožnil vymanit jeho verše z představ o „věrném odrazu“ nebo o „upřímném svědectví“. Například u básní odsuzujících schisma jsou odhalována další a další teologická, filozofická a historiografická díla, z nichž Deschamps při formulování svých názorů čerpal inspiraci. Historikům umění se dokonce podařilo identifikovat iluminované rukopisy italského původu jako přímý zdroj ně-

74 *Oeuvres complètes*, I, bal. 165, 166; VI, bal. 1189.

75 *Oeuvres complètes*, VI, ch. r. 1103; viz také bal. 1249.

76 Názory této skupiny vyjadřuje Deschamps např. in: *Oeuvres complètes*, III, bal. 408; Viz také I, bal. 5, 28, F. AUTRAND, *Office et officiers royaux en France sous Charles VI*, *Revue historique*, CCXLII, 1969, s. 285–338.

77 *Oeuvres complètes*, *Fiction de l'Aigle*, VI, bal. 1189, s. 147–167; *le Lai du roi*, II, s. 314–323; VI, ch. r. 1003.

78 Prokop M. HAŠKOVEC, *Některá temata literatur západních v českém písemnictví*. II, K literární činnosti Smilově, *Listy filologické* 44, 1917, s. 252–269, zvláště s. 255.

79 TÝŽ, s. 162–168.

80 Viz Jan B. ČAPEK, *Vznik a funkce Nové rady*, *Věstník KČSN*, 1938, I, s. 90; Václav ČERNÝ, *Staročeská milostná lyrika*, Praha 1948, s. 222–228; Eduard PETRŮ, *Postavení skladby Podkoní a žák v naší literatuře 14. století*, in: *Vzdálené hlasy. Studie o starší české literatuře*, Olomouc 1996, s. 88–94.

kolika Deschampsových básní, zobrazujících Antikrista.⁸¹ Díky přínosu lingvistů, kteří podrobili podrobnému zkoumání Deschampsův „vlastenecký“ slovník, mohly být nově zhodnoceny básně opěvující Francii. Ukázalo se zejména, že Deschamps těsně spojuje oslavu francouzského národa s dynastickou propagandou. Francouzská země je pro něho doménou nespočetných přírodních bohatství a společenské harmonie. Je rozkvetlou zahradou, obývanou vyvoleným lidem, jehož král je nazýván spasitelem a osvoboditelem v mesianistickém slova smyslu (*sauveur, libérateur*).⁸² Ve stejném duchu sepsal Deschamps řadu veršovaných proroctví, předvídajících vítězství Francie a dokonce ukončení schismatu, křížovou výpravu proti Saracénům a jakousi univerzální říši francouzského krále pro rok 1400. Dnes se podařilo určit řadu textů, z nichž Deschamps čerpal znalosti o starších proroctvích, aby je spojil s dynastickou a národní propagandou. Nejistota naopak přetrvává ohledně datování těchto proročských básní a jejich případné konkrétní funkce, protože jsou většinou provázeny aktuálními narážkami, které nejsme vždy schopni interpretovat. Je pravděpodobné, že často vyjadřovaly postoj dvorské kliky, k níž Deschamps patřil, k nějakému aktuálnímu politickému problému.⁸³

Typickým příkladem takových nám ne zcela jasných proročských alegorických skladeb je balada, v níž Deschamps vyzývá francouzského kohouta, aby přeletěl Alpy, porazil na hlavu orla a zničil jeho potomstvo. Orlovi budou pomáhat ptáci symbolizující zlo, jako vrány a sovy, ale kohout nakonec díky pomoci opěrenců z tábora dobra, například slavíků, labutí a pávů, jednoznačně zvítězí. Získá korunu a skutečné vítězné tažení „za

moře“.⁸⁴ Jedná se tedy o oslavu nějakého projektu francouzské výpravy do Itálie, spojené pravděpodobně s pokusem o vyřešení schismatu a s ochranou italských zájmů Ludvíka Orleánského. Srážka mezi orlem, jakožto symbolem císařství a kohoutem, coby symbolem Francie, svědčí ovšem i o střetu ambicí. Deschamps naráží pravděpodobně na chimérickou snahu Karla VI. nebo jeho bratra získat korunu Karla Velikého a na projekty korunovační cesty Václava IV. do Říma.⁸⁵ Poznamenejme ještě, že nejčastěji je u Deschampse využito starších proroctví k aktualizovaným útokům proti Anglii.⁸⁶

Na příkladu proročských básní tedy znovu vidíme, že žánr balady se u Deschampse otevřel nekonečnému množství námětů, počínaje líčením historických událostí až po praktické rady do každodenního života. Integrovaním těchto námětů do dvorské lyriky jim básník dodal zvláštní důstojnost, aniž by setřel jejich aktuálnost. Právem bylo konstatováno, že jeho skladby jakožto „literatura akce“ představují opak středověké únikové literatury.⁸⁷ Zvláště to přirozeně platí o básních oslavujících příkladné osobnosti nedávné minulosti, ať jsou jimi Jan Lucemburský, Karel V. nebo Bertrand du Guesclin.⁸⁸ Deschamps dokázal vždy spojit jejich poetickou chválu s aktuálními politickými radami. Lze dokonce říci, že se většinou jedná o jakýsi druh exempla, jehož didaktické poselství je zdůrazněno v refrénu a v poslání básní. Z tohoto hlediska nelze vést striktní hranici mezi verši evokujícími historické osoby nebo události a četnými Deschampsovy zvěřecími bajkami, v nichž autor oslabuje všeobecnou lidskou platnost poučení ve prospěch aktuálních problémů dvorské společnosti.⁸⁹

81 Viz *Dolente et piteuse complainte de l'Eglise moult désolée aujourd'hui*, *Oeuvres complètes*, VII, bal. 1397; V, bal. 950, 955, 985; VI, bal. 1204, 1260; Hélène MILLET, *Le Grand Schisme d'Occident selon Eustache Deschamps: un monstre prodigieux*, in: *Miracles, prodiges et merveilles au Moyen Age. Actes du 25e congrès de la Société des Historiens Médiévistes de l'Enseignement Supérieur Public*, Paris 1995, s. 215–226; J. QUILLET, *Sagesse et folie*, s. 15.

82 Thierry LASSABATERE, *Sentiment national et messianisme politique en France pendant la guerre de Cent Ans: le thème de la Fin du monde chez Eustache Deschamps*, in: *Association des Amis du Centre Jeanne d'Arc*, bull. n. 17, 1993, s. 27–56.

83 *Oeuvres complètes*, I, bal. 67, 68; VI, bal. 1142; T. LASSABATERE, *Sentiment national*, s. 30; T. LASSABATERE, *La politique selon Eustache Deschamps. Sources, thèmes, diffusion*. Mémoire de D. E. A., Univ. de Paris IV-Sorbonne, 1994, s. 3–43; Martin AU-RELL, *Eschatologie, spiritualité et politique dans la confédération catalano-aragonesa (1282–1412)*, in: *Fin du monde et signes des temps*, *Cahiers de Fanjeaux* 27, Privat, 1992, s. 208; Colette BEAUNE, *Perceforêt et Merlin. Prophétie, littérature et rumeurs au début de la guerre de Cent Ans*, in: *Fin du monde*, s. 238–259; M. REEVES, *The Influence of Prophecy in the Later Middle Ages, A study in Joachimism*, Oxford 1969, s. 58.

84 *Oeuvres complètes*, VI, bal. 1117, viz také bal. 1142.

85 T. LASSABATERE datuje tuto baladu k roku 1391, viz *La politique*, s. 28–29; E. JARRY, *La vie politique de Louis de France*, s. 193; C. BEAUNE, *Pour une préhistoire du coq gaulois*, *Médiévales* 10, 1986, s. 70.

86 Viz např. Sibylina a Merlinova proroctví o brzkém zničení Anglie, *Oeuvres complètes*, I, bal. 26, 67, 168, 180, 182; II, bal. 192, 211, 229; V, bal. 1046.

87 Claude THIRY, *La poésie de circonstance*, in: H. R. Jauss (ed.), *Grundriss der Romanischen Literaturen des Mittelalters*, vol. VIII, Heidelberg 1988, s. 158; Viz např. *Oeuvres complètes*, I, bal. 55, 68.

88 *Oeuvres complètes*, I, bal. 165, 166, II, Lai 310; VI, bal. 1155.

89 Viz např. bajku o lvu a o mravencích, alegoricky zobrazující flanderské nebezpečí, *Oeuvres complètes*, I, bal. 158; D. INGENSCHAY, *Alltagswelt und Selbsterfahrung*, s. 23; Gabriella PARUSSA, *Tuit voir ne sont pas bel a dire. Les fables d'Eustache Deschamps ou la tradition didactique réinterprétée par un poète de cour*, in: Reinardus 7, 1994, s. 81–101. Viz např. *Oeuvres complètes*, II, bal. 232.

Totéž se týká i mnoha veršů z heterogenního celku básní, označovaných většinou jako rozpustilé, burleskní a vulgární. V minulosti byly většinou považovány za plod nespoutaného básníkovy mládí. I když nejsme schopni většinu těchto skladeb přesněji datovat, je dnes zjevné, že provázejí celou Deschampsovu životní tvorbu, a souvisejí mimo jiné s jeho povinností pobavit dvorské publikum. Právě tyto básně představovaly určitý druh pastí pro literární historiky 19. století. Ti v nich viděli protiklad veršů kontemplativních nebo nekriticky opěvujících fantastická rytířská dobrodružství. Zdály se jim bližší mentalitě jejich doby, byly podle nich důkazem básníkovy realistického pohledu, zdravého rozumu a neohrožené satirické vervy. A tak Deschamps se zařadili k básníkům „měšťanské“ či „buržoazní“ literární tradice, aniž by se pokusili tyto kategorie nějak zasadit do společenské reality konce 14. století.⁹⁰ Některé z těchto básní mají dnes zásluhu na renesanci zájmu o Deschampsovu tvorbu, hlavně mimo úzké odborné kruhy. Právě širší veřejnost, u níž převládá představa o středověku jako mravně přísné, ba prudérní epoše, bývá překvapena při četbě veršů, jež bychom dnes možná označili za erotické, obscénní nebo skatologické. V těchto básních se projeví některé osobní autorovy tendence, jako smysl pro humor a snaha využít bez falešného studu všech životních radostí. Tyto osobní vlastnosti však nejsou podstatné. Pravděpodobně se zde uplatnila určitá hedonistická koncepce života, vlastní dvoru na konci 14. století. Především však byl i zde Deschamps jen jedním z mnoha pokračovatelů satirického proudu, někdy nazývaného galským, jenž se projevuje ve dvorské poezii nejméně od 12. století. Pokusy o soupisy obscénních slov a motivů v básnickových skladbách navíc prokázaly, nakolik se jedná o proměnlivé sociokulturní fenomény.⁹¹ Mnohé z těchto slov a motivů dnes pravděpodobně působí na čtenáře „vulgárněji“ než ve 14. století. Tak například části lidského těla a tělesné akty, jež dnes většinou označujeme perifrázemi, jsou bez zábran pojmenovávány. Bylo by pravděpodobně chybou hledat v tom odvážnou svobodomyslnost nebo záměrnou provokaci. Mnoho „obscénních“ slov jaksí spontánně užívají i takoví představitelé dvorského lyristu, jako jsou Chrétien de Troyes nebo Marie de France.⁹²

Aktuální zaměření minimálně u části těchto básní nemizí. Ostré na-

90 Tezi o měšťanském charakteru Deschampsovy tvorby, dnes odmítanou většinou badatelů, zastává ještě Jean C. RAULT, *Les poèmes grivois d'Eustache Deschamps*, Le Moyen Age 85, 1979, s. 296.

91 Tamtéž, s. 286–291.

92 A. JEANROY, *Les origines du Moyen Age*, Paris, 1889, s. 87; J. C. RAULT, *Les poèmes grivois*, s. 286; G. M. ROCCATI, *Sur quelques textes*, s. 284–286.

dávky a sprosté popisy směřují totiž často proti osobám, jež zkřížily plány básníkovi nebo jeho dvorské klice. Stejný osud potkal země a národy, které si z nějakého důvodu vysloužily Deschampsovu nenávist. Vedle Vlámů a částečně i Čechů dopadli nejhůře z pochopitelných důvodů Angličané. Deschamps si liboval v krajně nelichotivých popisech jejich těl, přičemž se zjevným uspokojením často tvrdil, že Angličané mají ocas. Tento pozoruhodný anatomický detail je měl zřejmě zařadit do zvířecí říše nebo je přirovnat k ďáblům.⁹³ Hlavním cílem většiny básní této kategorie bylo ovšem pobavit dvořany a mecenáše. Ti jistě ocenili básníkovy vyprávění o dojednávání ceny s prostitutkou, o svatební noci, při níž manžel fyzicky zklamal, o učiteli hudby zasvěcující žákyni do umění nejen muzického nebo přímo o úspěšném znásilnění.⁹⁴

Vzhledem k těmto námětům, především však pro pozornost, již dvorský lyrik věnuje městu a jeho pitoreskním obyvatelům, je Deschamps označován za Villonova předchůdce. Ne zcela neprávem byl také nazván prvním středověkým „básníkem města“.⁹⁵

Badatelé v minulosti považovali Deschampsovu evokaci za popis odrážející konkrétní realitu, za cenný pramen pro poznání vzhledu toho kterého středověkého města nebo opevněného sídla. Litovali pouze, že neuváděl větší počet detailů. Unikalo jim, že originální a podrobné popisy nejsou středověké literatuře vlastní. Na zobrazení míst a krajín působil mocný tlak archetypů, vmucující myšlení i jazyku jen omezený počet prvků. Hlavním Deschampsovým cílem také nebylo poskytování informace o vzhledu navštívených míst, ale vyjádření ideje nebo osobního emocionálního vztahu. Chtěl být spíše přesvědčivý, než čtenáři něco konkrétního „ukázat“.⁹⁶

93 *Oeuvres complètes*, IV, rond. 671, bal. 773; V, bal. 895, 818, 819; VIII, bal. 1434; S. V. SPILBURY, *The Imprecatory Ballade*, s. 385–396.

94 *Oeuvres complètes*, III, bal. 423; V, bal. 892; VI, bal. 1169; VII, bal. 926, 1067, 1478; VI-II, lettre 1443; Viz také básně, jež jsou seznamem různých nadávek, IV, rond. 607, 609, bal. 777, 802, 804; V, bal. 849, 856, 1068.

95 Viz Peter BROCKMEIER, *François Villon, Eustache Deschamps und Paris: zur ästhetischen Innovation im „Testament“*, in: Germanisch-Romanische Monatsschrift 42, 1992, s. 151–161.

96 Viz např. básně věnované městům Paříži, Remeši, Troyes a Bruselu, *Oeuvres complètes*, I, bal. 169, 170, rond. 171, bal. 172; III, bal. 489; IV, rond. 552, 640, 642; V, bal. 871. Srv. také evokace hradů Beauté, Bièvre, Cachan, Nieppe a Clermont: I, bal. 61; III, bal. 454, 483, 524, IV, rond. 617; Friedrich WOLFZETTEL, *La poésie lyrique en France comme mode d'appréhension de la réalité: remarques sur l'invention du sens visuel chez Machaut, Froissart, Deschamps et Charles d'Orléans*, in: Mélanges de langue et littérature françaises du Moyen Age et de la Renaissance offerts à Ch. Foulon, I, Paris 1980, s. 409–419.

Město je u našeho básníka zpravidla akumulací vágních hyperbolických charakteristik, nevybočujících z rámce obvyklého *descriptio civitatis*, tvořeného úrodným okolím, pevnými fortifikacemi, výstavnými kostely a bohatstvím obyvatel. I když autor osobně viděl to které město, nebránilo mu to popsat je alespoň z části pomocí tradičních klíšé a nepochybně na ně také nahlížet jejich prostřednictvím. Můžeme dokonce vést jistou paralelu s milostnými baladami, kde přes všechno zdání a uvádění konkrétních jmen neposkytuje básník realistický portrét zbožňované dámy, ale je poplatný rétorické tradici.⁹⁷ Výjimku mezi Deschampsovými básněmi o městech tvoří pouze evokace jeho rodného města Vertus a snad i Prahy. Zde jej zaujalo nejen množství výstavných kostelů a zbožnost obyvatel, ale především fakt, že „v Praze jsou tři města“.⁹⁸

I v Deschampsových verších této skupiny však můžeme rozpoznat některé pozoruhodné nové rysy. Jedná se o důmyslné využití různých forem lyrické poezie k evokaci jednotlivých aspektů města, či o vyjádření proměňujícího se vztahu dvorského literáta k městu. Básník se chopil města jako nového významného námětu dvorské lyrické poezie. Představuje pro něho, stejně jako žena, silný zdroj emocí, a tedy vhodný objekt literární tvorby (*matière d'écriture*). Deschamps považuje za charakteristické rysy města uzavřenost, pevnost a vertikálnost, zvolil proto k jeho zobrazení dvě poetické formy, totiž baladu a rondel. Právě přímka balady a kruh rondelu podle něho nejlépe vyhovovaly evokaci města ve smyslu prostorovém a duchovním.⁹⁹

Nejcharakterističtějším příkladem této hry forem jsou básně o Paříži. Pro Deschampe je dokonalým kruhem hradeb, uměleckým dílem, k jehož evokaci se hodí právě rondel. Město je ale také souhrnem horizontálních linek, tvořených řekou a mosty, a linek vertikálních, tedy věží a zvo-

nic.¹⁰⁰ Vrcholem superlativů je přirovnání města k rozkvetlé růži na vysokém stonku, tedy ideální sjednocení kruhu a vertikální linky. Tato poetická evokace zůstává však politicky podmíněna. Města neposlušná, zejména flanderská s Gentem v čele, jsou přirovnávána ke zrádné hlíze nebo k odpornému koření, tedy ne k tomu, co se vznešeně a hrdě vypíná do vzduchu, ale co se plazí a skrývá v zemi.¹⁰¹

Město Gent, jež se vzbouřilo proti přirozenému pánu a které je tedy třeba srovnat se zemí, je přirovnáváno ke zrádné milence. Každé město je totiž pro Deschampe zároveň Jeruzalémem i Babylónem, a především ženou, zároveň Evou i Marií. Je tedy krásné a svůdné, dokáže se však také přetvařovat a být falešné. Je-li žena chráněna ctnostmi jako hradbami, je někdy pevností, již je třeba ztéci. Básně, které Deschamps tomuto tématu věnuje, jsou zároveň lekce z vojenské strategie a ze sexuální taktiky. Město má feudálního pána tak jako žena přítele. Stejně jako žena, může být město občas nevěrné a vzpurné. Pokud se nechce podřídit, je třeba ho, jakožto rebela, donutit k bezpodmínečné poslušnosti. Odpuštěno může být jen těm vzbouřeným městům, jež jsou ochotna se kát a pokorně prosit za odpuštění, jako se to stalo v případě Paříže nebo Montpellier.¹⁰²

Každý muž, a nemusí jít zrovna o panovníka, nalezne ve městě bohatství a pohodlí, jejichž znaky jsou Deschampsem vyjmenovávány v dlouhých seznamech, svědčících o dobové sensualitě. Metoda vypočítávání našla uplatnění s jiným cílem také v básních o Čechách. Města jsou omamující směsí hmotného bohatství, pohodlí a tělesných rozkoší, zobrazených jako něco důvěrně známého.

Deschampsovi předchůdci na poli kurtoazní literatury byli při zobrazování města podstatně zdrženlivější. Bylo pro ně bohatým, ale jejich světu cizím prostorem. V románech rytíř směřoval k dominantnímu hradu, omývanému mořem nebo divokou řekou a představujícímu viditelnou suverénní moc. Hrad byl symbolickým obrazem řádu, triumfujícího nad chaosem. Naproti tomu město bylo považováno za hektické sídlo, kde se stále vymýšlí něco nového a nepředvídatelného, za místo snadného zisku, záro-

97 Viz Paul ZUMTHOR, *L'Espace de la cité dans l'imaginaire médiéval*, in: *Un idea di Citta: Supplemento italo-francese di Nuovi Argomenti* n. 43 dell'Istituto Italiano di Cultura di Parigi, Paris 1992, s. 17–25; Marie-Françoise NOTZ, *La ville a-t-elle une image au Moyen Age?*, in: *L'imaginaire de la ville 2, Cahiers du laboratoire pluridisciplinaire de recherches sur l'imaginaire littéraire*, Eidolon 32, Bordeaux 1987, s. 55–75; D. INGENSCHAY, *Alltagswelt und Selbsterfahrung*, s. 29–31.

98 „Il a a Prague trois citez“, in *Oeuvres complètes*, VII, rond. 1330, s. 93, v. 1; Srv. také evokaci města Vertus VII, bal. 1339.

99 Viz J. CERQUIGLINI-TOULET, *Poétique de la ville chez Eustache Deschamps*, in: *Un Idea di Citta*, s. 116–122; J. CERQUIGLINI-TOULET, *La ligne et le cercle: L'imaginaire de la ville chez Eustache Deschamps*, in: *Et c'est la fin pour quoy sommes ensemble. Hommage à Jean Dufournet. Littérature, histoire et langue du Moyen Age*, I, Paris 1993, s. 341–348.

100 Srv. např. *Oeuvres complètes*, I, bal. 169, 170, rond. 171; IV, rond. 552. Viz např. evokace věží a mostu: III, bal. 489; V, bal. 932, 871. K problematice forem v Deschampsově poezii viz také Claude KOOLJMAN, *Variations sur le rondeau: rondeau-quatrains, rondeau-cinquain, virelai-rondeau dans l'oeuvre d'Eustache Deschamps*, in: *Musique, littérature et société au Moyen Age*, Paris 1980, s. 295–304.

101 *Oeuvres complètes*, I, bal. 94; IV, rond. 597.

102 *Oeuvres complètes*, I, bal. 86, 94, 169, 172; II, bal. 193; III, bal. 346, 378, 379, 385, 426.

veň za ráj i past. V rytířských románech bylo město často nejnebezpečnějším pokušením pro rytíře, protože bylo doménou pohodlí, hojnosti a bohatství, od nichž bylo třeba se odpoutat a odejít za dobrodružstvím.¹⁰³

S Eustachem Deschampsem vstupujeme do poněkud jiného světa. Pro rytířské dobrodružství nemá žádné pochopení, daleké cesty a divoká příroda už u něho ztratily přitažlivost mimořádnosti a zázračnosti, jsou spojovány jen s nepříjemnostmi, obtížemi a nepohodlím. Venkov je mu blízký jen jako předměstská zahrada, upravená pro radost lidí. Opuštění města, zejména Paříže, znamená dočasný, ale nepříjemný exil. Proto básně, jimiž se s městy loučí jako s milovanou dámou, jsou lítostivým seznamem ztrát, počínaje jemnými paštikami a tučnými kapouny, přes teplé oblečení a komfortní lázně, až po přítulné dívky. Pro autora je život v neochotně opouštěném městě uměním, totiž uměním žít, uměním ošálit a uměním svést. Město je svůdné také proto, že je krásné díky architektonickým skvostům a všem drahocennostem, jež skrývá za hradbami. Zejména Paříž je u Deschampse přímo koncentrací bohatství, přetéká drahými kameny, zlatem, šperky i výrobky zdatných řemeslníků.¹⁰⁴

Takovéto básně sice nemohou obohatit naše znalosti o vzhledu středověké Paříže, jejich hodnotu jako historického pramene to však nesnižuje. Francouzští historikové v posledních letech důkladně vysvětlili, jak se měnil vztah mezi centrem a periferií státu, jaký význam měl dlouhodobý pobyt dvora v Paříži a v jejím nejbližším okolí, co to znamenalo pro každodenní život dvora. Deschampsova poezie je v tomto směru zatím nedostatečně využitým pramenem. Právě z ní vyčteme, nakolik je život dvora v této době spojen s městem. Básníkovo úporné lpění na Paříži může až překvapit, protože alespoň na počátku vlády je Karel VI. považován historiky za krále v téměř neustálém pohybu. Koneckonců právě básně věrného dvořana Deschampse dovolily doplnit itineráře Karla VI., například pro rok 1385, kdy spolu oba muži projížděli křížem kráží královstvím.¹⁰⁵ Básník sám ale poznamenal, že tento rok byl výjimečný. Zdá se, že ani v počátečních letech vlády netrávil král v průměru víc než devadesát dní ročně daleko od Paříže. Město zůstávalo centrem politických rozhodnutí a materiálně zabezpe-

čovalo dvůr, který zase zajišťoval jeho ekonomickou prosperitu. I když nelze Deschampsovy verše zevšeobecňovat, ukazují, že pro heterogenní společenství, tvořené lidmi obklopujícími krále, bylo občas stejně obtížné opustit Paříž, jako pro město obejít se bez nich. Když v roce 1389 rádci Karla VI. považovali za politicky nezbytné, aby mladý panovník vykonal velkou cestu na jih království, dal Deschamps průchod beznaději dvořanů, hořce litujících pařížského pohodlí. V Paříži prý zase každý jako ozvěnu těchto nářků opakoval s úzkostí otázku: „Kdy se vrátí náš král do Paříže?“ Těžko lze výstižněji vyjádřit, že právě na přítomnosti krále a dvora značně závisí prosperita Paříže ve 14. století.¹⁰⁶

Verše, v nichž Deschamps vypočítává pařížská řemesla nebo neváhá nahlédnout do nůše pouliční prodavačky, se tematicky blíží básním, jež jsou dnes většinou pracovně nazývány pragmatickými. Pojednávají o medicíně, gastronomii, sexualitě, stáří, ale i o oděvech nebo předmětech nepostradatelných v domácnosti. Již tento nedokonalý výčet znovu ukazuje, kolik nových témat dokázal náš básník integrovat do fixních forem dvorské lyrické poezie.¹⁰⁷

„Jím rád“, prohlašuje Deschamps v jedné básni. I kdyby se k tomu nepřiznal, uhodli bychom to. Jedině znalec a milovník jídla mohl ve svém díle nashromáždit takové množství rozmanitých potravin. Píše o mase, o drůbeži, o zvěřině, o rybách, o zelenině, o ovoci i o cukrovinkách. Kromě veršů obsahujících jejich dlouhé seznamy jsou některé básně celé věnovány konkrétním poživatinám, jako jsou lanýže, hořčice nebo oplatky. Jakožto gurmán odsuzuje Deschamps jídlo cizích zemí, hlavně Čech a Flander. Na druhé straně se projevuje jako znalec specialit středověké Francie. Jeho básně nám doporučují, kde najdeme nejuleželejší sýry, nejvoňavější paštiky, nejkřehčí holoubata a nejsladší perníky. Obsahují také dlouhý výčet literátových oblíbených kořeněných omáček, po jehož prostudování čtenář pochopí závažnost rozdílu mezi omáčkou k platýzovi a ke kančí oháňce.¹⁰⁸ Deschamps na druhé straně ostře útočí proti potravinám, považovaným za

103 M.-F. NOTZ, *La ville a-t-elle une image au Moyen Age*, Cahiers du laboratoire pluridisciplinaire, Eidolon, 32, Bordeaux, 1987, s. 55–73.

104 *Oeuvres complètes*, I, bal. 169, 170; IV, rond. 552, 640, 641, 641, bal. 781; V, bal. 871; VIII, pièce 1413.

105 Viz B. GUENÉE, *Un meurtre*, s. 123–125; TÝŽ, *Paris et la cour du roi de France au XI-Ve siècle*, in: *Villes, bonnes villes, cités et capitales. Etudes d'histoire urbaine offertes à B. Chevalier*, Tours 1989, s. 261.

106 „Il n'a ouvrier a Paris qui n'en pleure./Car riens ne font. Chascuns est esbahis./En enquerant le temps, le jour et l'heure:/"Quant revendra nostre roys a Paris?“, *Oeuvres complètes*, V, bal. 920, s. 123, v. 7–10; I, bal. 72; viz též B. GUENÉE, *Paris et la cour*, s. 262–263.

107 D. POIRION, *Le poète et le prince*, s. 218–235; Cl. THIRY, *La poésie de circonstance*, s. 111–138.

108 *Oeuvres complètes*, I, bal. 84; II, bal. 215; III, bal. 329; IV, rond. 650, bal. 780, 809, 818; V, bal. 894; VII, bal. 1301, 1318; *Miroir de Mariage*, IX, s. 48; VIII, *Notable enseignement* 1496.

sprosté, jako jsou některé druhy zeleniny, vnitřnosti a vepřové maso, zejména uzené, jež „není masem pro krále“.¹⁰⁹

Básník si liboval ve sladkostech roztočivých názvů a barev, zapíjených kořeněným vínem. Víno bylo ostatně jediným oceňovaným nápojem, opovrhoval pivem, moštem a přirozeně vodou. Deschamps trpěl, když si musel odepřít kvalitní víno, rozumějme to perlivé, voňavé a jasné barvy. Některé jeho básně nabízejí přímo seznamy různých druhů vín, počínaje básnickovým nejoblíbenějším burgundským, až po vína gaskoňská, portugalská, španělská, rýnská a řecká.¹¹⁰

Aby mohl dvořan jíst a pít vychutnat, nestačí mu mít je k dispozici v dostatečném množství a kvalitě. Potřebuje spoustu drahocenného nádobí a hlavně celou armádu specializovaných pečlivých sluhů, jež Deschamps vyjmenovává. K tématu obsluhy se básník mnohokrát pochvalně nebo kriticky vracel. Všudypřítomný požadavek tělesného blaha však překračuje úzkou oblast stravy a stolování. Zrak, čich i hmat jsou přizvány na pomoc, aby ocenily bělostné ubrousky, voňavá prostěradla, prachové peřiny a měkounké polštáře. Máloco je mu naopak tak odporné, jako umaštěné ubrusy a špinavé, hrubé ložní prádlo. To mu prý sdírá kůži, jež získala tolik hebkosti pravidelnou návštěvou lázní, bez nichž si básník neumí představit spokojený život. Takto hýčkané tělo nemůže večer spočinout jinde než v příjemně vytopené místnosti s důkladně uzavřenými okny.¹¹¹

Milovaná tělesná schránka však musí být také dobře oblečena. Podle básníka slouží oděv v první řadě k tomu, aby chránil před horkem a chladem. Proto tolik zdůrazňuje důkladné kožešinové obleky a pokrývky hlavy. Deschamps je však dvořan a dobře ví, že oděv, stejně jako strava, společensky zařazuje. To vysvětluje mimořádnou pozornost, již věnuje látkám, barvám, střihům, tvarům střevíců i ženským účesům.

Básníkův zájem se v neposlední řadě rozšiřuje na celý dům. Pročítání některých veršů skoro připomíná listování katalogem domácích potřeb 14. století. Autor vyjmenovává snad všechno, počínaje postelemi a stoly, přes dřevo a uhlí, vědra a hrnce, až po ty nejmenší lžičky a slánky. Historik při využívání těchto cenných informací musí dobře zvážit celkový kontext Deschampsova díla, protože se často nejedná o realistický seznam, ale

109 „Ce n'est pas viande de roy“, *Oeuvres complètes*, VI, bal. 1256, s. 243, v. 35; bal. 1258, VII, bal. 1272, rond. 1275.

110 *Oeuvres complètes*, IV, bal. 809, 818, 819, 826, 827; V, bal. 876, 928, VII, bal. 1277; IX, *Le Miroir de mariage*, s. 126–127.

111 *Oeuvres complètes*, IV, rond. 552; V, bal. 871, 906, 1029; VII, bal. 1317, 1318, 1406.

o vyjádření a konkretizaci nějaké ideové tendence, například misogyn-
ských útoků.¹¹²

Pro moderního čtenáře jsou všechny tyto básně překvapivě právě svou „evidentní“ banalitou. Pro literární vědce bývaly jedním z argumentů pro zařazení Deschampse mezi umělecky nevýznamné básníky, historikové je zase příliš mechanicky využívali jako pramen k poznání každodenního života. Teprve důkladný interdisciplinární výzkum dovoluje odhalovat pozoruhodnou poetickou inovaci těchto veršů, ale také značnou míru jejich stylizace.¹¹³ Deschampsovy pragmatické básně lze považovat za jakési přechodné texty mezi kurtoazní lyrikou a středověkou odbornou literaturou.¹¹⁴

Básně týkající se stravy jsou například závislé na názorech středověkých lékařů a dietetiků.¹¹⁵ Na jejich základě se Deschamps občas snažil poskytnout čtenáři inventář potravin doporučených (*iuvamenta*) a potravin zakázaných (*nocumenta*). Podle obvyklých kritérií také posuzoval požitiviny ve vztahu k jejich primární kvalitě (horké, studené, suché nebo vlhké).¹¹⁶ To jistě neznamená, že se zmíněnými básněmi nelze pracovat jako s pramenem pro poznání potravních zvyklostí středověkého dvora. Musí se tak ovšem dít jednak se znalostí zdrojů Deschampsových informací, jednak s vědomím, že jako obvykle ve středověké literatuře mají potraviny a stolování konceptuální charakter. Jídlo je zde institucionální a nikoli individuální realitou, slouží často jako identifikační znak společenských vrstev a etnických skupin. O této funkci svědčí řada básní, silně emocionálně laděných, jako jsou básně o žebrácích, o námořnících, o dvořanech, o francouzských provinciích, o Anglii, o Flandrech nebo o Čechách.¹¹⁷

Snad nejvýraznější je vliv středověké odborné literatury ve skladbách o nemocech a o jejich léčení. Ty někdy poskytují celkové rady, jak si za-

112 *Oeuvres complètes*, bal. 340; III, ch. r. 350; V, bal. 1004; *Le Miroir de Mariage*, IX, s. 47; D. POIRION, *Le poète et le prince*, s. 489; Christine MARTINEAU, *Corps chrétien, corps païen ou la dramatique du corps chez Eustache Deschamps*, *Razo, L'image du corps dans la littérature médiévale* 24, 1993, s. 35–44.

113 D. INGENSCHAY, *La rhétorique et le „monde quotidien“ chez Eustache Deschamps*, s. 253 a násl.

114 K vymezení kategorie pragmatické literatury ve středověku viz H. KELLER, *Pragmatische Schriftlichkeit im Mittelalter*, München 1992, s. 1–7.

115 K. BECKER, *Kochkunst und Diätetik in der Dichtung Eustache Deschamps*, *Zeitschrift für romanische Philologie* 111, H. 5, 1995, s. 347–374.

116 Viz např. *Oeuvres complètes*, V, bal. 1019; K tomu viz blíže Jean-Louis FLANDRIN – Massimo MONTANARI, *Histoire de l'alimentation*, Paris 1996, s. 479–509.

117 *Oeuvres complètes*, I, bal. 84; III, bal. 350, 352; IV, rond. 650, bal. 780, 790, 798, 809, 819; V, bal. 854, 868, 897; VII, bal. 1310, 1317, 1339.

chovat zdraví, jindy popisují jednotlivé choroby, například dnu, rýmu nebo močové kameny. Celá série básní je věnována prostředkům ochrany proti moru. Pečlivou analýzou této části Deschampsovy tvorby se podařilo dokázat, že básník systematicky čerpal z tehdy rozšířených lékařských spisů. Tak například doporučení proti morové epidemii převádějí do veršů dílo *Compendium de Epidemia*, učené pojednání mistrů pařížské univerzity z roku 1348. Lékařské rady, při nichž dával přednost prevenci před terapií, spojoval náš literát s výzvami k lidem všech „stavů“, aby žili moudře, bez výstřelků a drželi se zlatého středu.¹¹⁸

K pragmatickým básním bývají řazeny také velmi početné verše o lidském těle, jeho funkcích a životních etapách. Deschamps nebyl schopen položit na lidské tělo klidný a nestranný pohled, hlavně ne na tělo vlastní. Miluje ho, nebo nenávidí, přeje si ho obejmout, nebo zašlapat. Tělo u něj také není jen objektem vnějšího pohledu. Při četbě jeho básní jsme brzy zaplaveni evokacemi těla žijícího a užívajícího, které jí a pije, tráví a vyměšuje, trpí a miluje.¹¹⁹

Přímým protikladem těla žijícího a užívajícího je tělo nemocné a stárnoucí. Téma Deschampse zjevně fascinovalo, proto hodně místa ve své tvorbě věnuje stáří a jeho projevům na lidském těle. Zájem o studium mentalit ve středověku zatím ponechával do značné míry stranou problematiku stáří, i když se jej přirozeně dotýkají práce o rodině, o lékařství, o ženě nebo o smrti. Jestliže stáří je nevyhnutelným přírodním jevem, způsob, jakým je prožíváno a hlavně zobrazeno, je kulturním fenoménem.¹²⁰ Deschampsova tvorba je i v tomto směru cenným pramenem, nesmíme však ztratit ze zřetele, že také stáří má ve středověku své stereotypy.

Podle našeho básníka začíná stáří pro muže ve čtyřiceti letech, potom následuje postupný, ale nevyhnutelný pád a v padesáti už je každý vetším starcem, čekajícím na smrt, která přijde kolem šedesátky. Pokud jde o ženy, opouští je mládí nemilosrdně už ve třiceti. Deschamps se nestará o nuance, staří jsou všichni, kdo nejsou zrovna v plném rozkvětu mlados-

ti.¹²¹ Brutální přechod do stáří nastává ve chvíli, kdy to individuum ještě nečeká, zvláště v případě žen. Náš literát znal dobře zavedený kánon ženské krásy a deformace stáří vykresluje právě v příkrém kontrastu k tomuto ideálu. Deschamps naturalisticky zachycuje celou škálu stařen, u nichž je fyzický úpadek doprovázen přetrváváním tělesné touhy. Básník je bez zábran uráží, protože ošklivost prozrazuje zlo. Taková průzračnost vnějších znaků je ostatně ve středověkých literárních dílech častá. Jestliže v milostných baladách autor rád přirovnává ženu k růži, pak v básních o stařenách připomíná, že každá květina po krátkém a iluzorním jaru zvadne.¹²²

Naproti tomu mužské stáří se u Deschampse individualizuje a pečlivě analyzuje, zachycuje je ostatně především sám na sobě. Zatímco pro ženu je stáří v básních stav, u muže je to proces a základní existenční problém. Aniž bychom mohli dělat předčasné závěry, je třeba zdůraznit, že stejně výrazný zájem o etapy života a o stáří nalézáme v tvorbě dalších literátů přelomu 14. a 15. století.¹²³ Deschampsovy básně o mužském stáří jsou vlastně inventářem škod, které čas na těle zanechává. I když jsou škody postupné, výsledek je strašný. Krásný, zamilovaný a milující mladík byl nahrazen vetším nešťastníkem, zbaveným všech atributů, na prvním místě funkčního pohlavního orgánu. Deschamps v žádném případě nelituje hříchů, jichž se tělo v mládí dopustilo, pouze s hrůzou pozoruje jeho metamorfózy. Své staré tělo přirovnává k lodi, do níž zatéká, a ke starému sedlu, jež je třeba stále spravovat. Stáří je pro autora jakousi nevléčitelnou a nezadržitelně postupující leprou, přičemž neváhá popsat čtenáři i ty nejdrastičtější výsledky její destrukce.¹²⁴ To však neznamená, že rezignuje a ponechává tělo pasivně jeho osudu. Když už si nemůže zachovat věčné mládí, chce si Deschamps prodloužit život. Také proto jsme u něho svědky tak intenzivního zájmu o lékařské rady nebo o stravu považovanou za zdravou.

Deschamps nicméně hořce konstatuje, že starý člověk je nejen ošklivý, nemohoucí, ale ztrácí také vliv a kontakt se stále mladším okolím. Stárnoucí dvořan se už nemůže plně účastnit honosných hostin a hlučných zábav, tolik důležitých pro manifestaci pozice ve společenské hierarchii a pro vnitřní soudružnost zájmových skupin. Je také nucen nahradit rychlého oře v nejlepším případě poklidnou kobyloou nebo oslem, což znamená ne-

118 *Oeuvres complètes*, VIII, *D'un notable enseignement pour continuer santé en corps d'homme*, 1496, s. 339–345; II, bal. 281; IV, rond. 647; VII, bal. 1162, 1290, 1291; K. BECKER, *Eustache Deschamps*, s. 148–149; E. HOEPFFNER, *Une ballade d'Eustache Deschamps*, Romania 50, 1924, s. 413–426.

119 Viz např. rondel o břichu, *Oeuvres complètes*, IV, rond. 685; dále viz V, bal. 843, 844; Ch. MARTINEAU, *Corps chrétien*, s. 55–57; Susanna BLIGGENSTORFER, *Eustache Deschamps et la satire du ventre plein*, Senefiance 38, 1996, s. 355–374.

120 Alice PLANCHE, *Le corps en vieillesse. Regards sur la poésie du Moyen-Âge tardif*. Razo 4, *Le corps souffrant: maladies et médicaments*, Cahiers du centre d'études médiévales de Nice, 1984, s. 39–57.

121 *Oeuvres complètes*, I, bal. 191; II, bal. 225, 280; III, bal. 333; V, bal. 885, 886; VII, bal. 1266.

122 *Oeuvres complètes*, III, bal. 535; VI, bal. 1185, 1216, 1235; VII, bal. 1267.

123 A. PLANCHE, *Le corps*, s. 45–46.

124 *Oeuvres complètes*, I, bal. 191; II, bal. 225, 280; III, bal. 333; V, bal. 833, 865, 965; VI, bal. 1105; VII, bal. 1266.

jen neschopnost vykonávat úspěšně funkci posla či diplomata, ale i společenskou degradaci.¹²⁵ Dvorský básník a úředník Deschamps tedy nikdy neztrácí ze zřetele ohled na kariéru a s ní související společenské postavení.

* * *

V rámci tohoto článku nebylo možné zabývat se všemi tematickými skupinami Deschampsových básní. Interdisciplinární výzkum, který provedl pracovní rozčlenění složité básnickovy tvorby, přináší stále nové doklady o hluboké provázanosti jeho díla, v němž jednotlivé básně s náměty na první pohled nesouvisejícími vzájemně korespondují a doplňují se. Výzkum se dnes zaměřuje hlavně na studium literárních a kulturních tradic, do nichž je třeba básnickovu tvorbu vřadit, na vyhledávání autorových pramenů a určování rukopisů, z nichž mohl čerpat své znalosti. Takto získané poznatky pak slouží ke společnému zamyšlení literátů a historiků nad ideovou a politickou funkcí poezie ve dvorské společnosti 14. století.¹²⁶

Pokusme se nyní interpretovat, s přihlédnutím k výsledkům těchto výzkumů, Deschampsovy básně o Čechách. Až do zcela nedávné doby nebyly tyto verše zhodnoceny v kontextu celé básnickovy tvorby. Zatímco francouzští vědci je v minulosti chápali jako realistický popis každodenního života střední Evropy koncem 14. století, u nás si jich povšiml hlavně literární vědci, pro něž byla prioritní otázka jejich případného vlivu na českou středověkou poezii.¹²⁷

Básně o Čechách nelze izolovat od veršů, v nichž básník vypravuje, co zažil na cestách jako králův posel a vévodův diplomat.¹²⁸ Nazvěme je pro zjednodušení cestovní poezií. Po mládí stráveném v poměrně omezeném geografickém prostoru mezi rodným městem Vertus, Remeš a Orléansem,

byl totiž Deschamps zaplaven dojmy z cest, které chtěl utřídit a předat prostřednictvím poezie. Cestování je pro něho formou existence, která mu poskytuje nevyčerpatelné možnosti intelektuálního a morálního obohacení. Je autorem pozoruhodné balady, představující vlastně *laudatio* inspirované vergiliovskou tradicí.¹²⁹ Básník zde poukazuje na fakt, že cesta do cizích zemí dovoluje každému poznat svět, zatímco ten, kdo zůstane doma, nikdy neuvidí rozličná moře, řeky, skály, solné hory, zlaté a stříbrné doly, ryby, ptáky a hady a v neposlední řadě neznámé národy s jejich zvláštními jazyky, zvyky, oděvy a potravinami. Sám Deschampsův výčet naznačuje tematickou šíři jeho cestovních básní, jež se dotýkají například i geografie, geologie, etnologie a historie.¹³⁰ Ve skladbách věnovaných cestám po Flandrech, po Německu a po Čechách však není v centru pozornosti ani cíl cesty, ani popis projížděných zemí.

Základem veškeré Deschampsovy cestovní poezie je nebezpečný a nepohodlný život samotného cestovatele. Básník projížděl Evropou na koni, a nemusí nás tedy překvapovat, že otázky výběru, ustájení a stravy jezdeckých zvířat hrají tak důležitou roli. Náš literát měl neustále strach ze ztráty koně, nezbytného nejen k vyplnění diplomatického poslání, ale symbolizujícího také jeho sociální statut. Často opakuje obavu, že bude nucen jít pěšky jako pouhý pacholek, a dává veškerý svůj talent do služeb žádostí o koně, odpovídajícího jeho postavení. Aniž bychom se uchýlovali k překonanému biografickému výkladu Deschampsových básní, cítíme v této poezii existenční strach měšťana, jenž udělal kariéru v dvorských službách a nadále na nich závisí. Několik básní je adresováno příteli nebo pánovi, které žádá o vyplacení koně zabaveného krčmářem jako protihodnotu za nezaplacený účet. Především mecenášům také líčil útrapy jízdy na unaveném nebo příliš mladém koni.¹³¹

125 *Oeuvres complètes*, V, bal. 833, 865; VII, bal. 1266.

126 Platformou pro informace o publikovaných pracích a o probíhajících výzkumech, stejně jako pro diskuse a pro vytyčování dalších směrů bádání se stal od roku 1996 *Bulletin international Eustache Deschamps*.

127 Viz P. M. HAŠKOVEC, *Některá themata*, s. 256–269; V. ČERNÝ, *Staročeská milostná lyrika*, s. 222–228. Volný překlad básnickových bohemikálních veršů, charakterizovaných jako „deníkové záznamy“, publikoval Alois BEJBLÍK, *Shakespeare a dobrá královna Anna*, Praha 1989, s. 179–185. Hodnocením Deschampsových cestovních básní se zabývá Karin BECKER, *Les Realia dans les poèmes de voyages d'Eustache Deschamps*, in: *Les „Realia“ dans la littérature de fiction au Moyen Age. Actes du colloque du Centre d'Etudes Médiévales de l'Université de Picardie-Jules Verne*, éd. D. Buschinger, W. Spiewok, Greifswald 1993, s. 11–21; viz též Martin NEJEDLÝ, *Deux poètes français du quatorzième siècle en Bohême. Rencontres et confrontations*, in: *Prague Papers on History of International Relations*, Praha 1997, s. 30–53.

128 Viz E. HOEPFFNER, *Eustache Deschamps*, s. 34–42, s. 61–76.

129 *Oeuvres complètes*, VII, bal. 1311.

130 „Il ne scet rien qui ne va hors“, v. 10, 20, 30, 35, s. 69–70. Ohledně témat, jimiž se může zabývat cestovní literatura viz J. RICHARD, *Les récits de voyages et de pèlerinages*, Turnhout 1981, s. 75–84; P. J. BRENNER, *Der Reisebericht in der deutschen Literatur. Ein Forschungsüberblick als Vorstudie zu einer Gattungsgeschichte*, Tübingen 1990, s. 2–3; G. EIS, *Mittelalterliche Fachliteratur*, Stuttgart 1967, s. 21–25; W. LÖSCHBURG, *Von Reiselust und Reiseleid. Eine Kulturgeschichte*, Frankfurt 1977.

131 *Oeuvres complètes*, IV, bal. 569, 666, 791; V, bal. 866, 875, 884, 891, 904; VII, bal. 1319; VIII, bal. 1439. Viz také K. BECKER, *Les Realia*, s. 13 a k problematice koně ve středověké poezii Bernard RIBEMONT, *Le cheval et le poète. Hippie et écriture: l'exemple de Guillaume de Machaut, de Jean Froissart et du Dit du Hardi Cheval*, in: *Le cheval dans le monde médiéval*, Senfiance, 32, 1992, s. 513–525. Srv. též základní práci B. PREVOT – B. RIBEMONT, *Le cheval en France au Moyen Age*, Orléans 1994.

Další rizika cestování jsou evokována v básni, kde Deschamps vypravuje dobrodružství prožité v Německu cestou do Čech. Nejenže musel cestovat sněhem a ledem přes kopce a lesy, byl navíc okraden. Vážný problém představují také jazykové bariéry, takže si básník připadá jako štvaný jelen.¹³² I když je pro Deschampse cestování něčím běžným, pobyt v cizině je nepříjemný, namáhavý a znepokojující. Vždy se to projevuje jak ve vztahu ke klimatu a ke krajině, tak k obyvatelstvu. Deschamps byl několikrát nucen přejít Alpy, což považuje za čiré bláznovství. Vysokohorská krajina plná rozeklaných skal a strmých soutěsek je popsána jako peklo, stejně jako rozbourané moře. Tak jako na moři musí cestovatel snášet blízkost drsných námořníků, nepohodlí a nechutné potraviny, je při pobytu v cizích zemích nucen zakusit nepříznivé počasí a podivné zvyky místních obyvatel.¹³³

Je zjevné, že Deschamps zdůrazňuje ve svých básních negativní dojmy z cestovatelova života, všechny obtíže a bolesti, výdaje a rizika. Tento pesimistický postoj musíme vyložit hlavně jako projev systematického úsilí stylizovat vlastní osobu a své poslání. To se snaží básník líčit jako nepohodlné, drahé, nebezpečné a únavné, aby obdržel kompenzaci a odměnu od pána a od vlivných přátel. Také Deschampsova cestovní poezie je z velké části produktem subtilního umění dojmout a přesvědčit, které známe i z jiných sérií jeho veršů.¹³⁴

Přejdeme nyní k vlastnímu pobytu Eustacha Deschampse v Čechách. Básník nezmiňuje žádné datum a především nic neříká o cíli této cesty. Prakticky všichni Deschampsovi biografové se shodují na tom, že jeho návštěvu Čech je třeba datovat k roku 1397.¹³⁵ P. M. Haškovec uvažoval o eventualitě dalších básnickových pobytů u nás a vedle data 1397 upozornil

132 *Oeuvres complètes*, VII, bal. 1502, 1503, 1504, 1505.

133 *Oeuvres complètes*, I, bal. 84; IV, bal. 798; V, bal. 924, 1037; VI, bal. 1143; VII, bal. 1509. Viz také D. PEARSALL – E. SALTER, *Landscapes and Seasons of the Medieval World*, London 1973, s. 174–176; R. DESCHAUX, *La découverte de la montagne par deux écrivains français du quinzième siècle*, in: Voyage, quête, pèlerinage dans la littérature et la civilisation médiévales, Aix-en-Provence 1976, s. 65–71; Ch. DELUZ, *Pèlerins et voyageurs face à la mer*, in: Horizons marins, itinéraires spirituels. Etudes réunies en l'honneur de M. Mollat, 2, Paris 1987, s. 277–288. Srv. s českým prostředím J. MAČEK, *Vnímání přírodních krás v českých zemích pozdního středověku*, ČČH 95, 1997, s. 298–312.

134 Viz např. verše o vyplenění Deschampsova rodného města Vertus Angličany, jejichž cílem je získání finanční kompenzace: *Oeuvres complètes* V, bal. 835, 836.

135 K tomuto datu se kloní také nejnovější nástin Deschampsovy biografie, viz Ian LAURIE, *Biographie*, in: Bulletin international Eustache Deschamps, 2, 1997, s. 6. K roku 1397 klade básníkův pobyt na základě prosopografického výzkumu veršů rovněž G. M. ROCCATI, *Sur quelques textes*, s. 76.

na možnost vztáhnout jeho verše k roku 1388, nepodepřel však tuto hypotézu přesvědčivými argumenty.¹³⁶

Sám Deschamps nám poskytuje důležité vodítko, když bolestínsky líčí, jak nešťastnou náhodou málem přišel o oko při turnaji pořádaném v Praze u příležitosti udělení markrabství braniborského lénem Joštovi Lucemburskému.¹³⁷ F. M. Bartoš, jenž se jinak o Deschampsové verších jen stručně zmiňuje, spojil zřejmě správně tuto zmínku s okázalou slavností pořádanou v Praze počátkem dubna 1397.¹³⁸ Názory se trochu více liší, pokud jde o cíl básnickovy cesty do Čech. Jako nejpravděpodobnější se zdá, že měl vyjednávat s Václavem IV. svatbu jeho neterě Elišky s Karlem Orleánským a připravit cestu římského a českého krále do Francie. Snad bylo jeho úkolem také projednat některé otázky související se schismatem, a setkat se proto rovněž s Joštem.¹³⁹ Není ani vyloučeno, že součástí jeho mise bylo přemluvit Václava IV. k zájmu o osud vznešených křesťanských zajatců z bitvy u Nikopole, nebo ho přimět k určité intervenci do italských záležitostí ve prospěch Giangaleazza Viscontiho.¹⁴⁰

Mlčení o diplomatických a politických cílech cesty je charakteristické pro celou Deschampsovu cestovní poezii. Zatímco básník například barvitě vylíčil pohodlný a luxusní život v Bruselu, zamlčel, že tam jel vyjednávat sňatek Karla VI. a Isabely Bavorské. Pochvaluje si, že v Lombardii spává každý v posteli sám, ale už nemluví o tom, jaké záležitosti Ludvíka Orleánského ho tam přivedly.¹⁴¹

Snad nejbližší mají k básním o Čechách dlouhé série veršů o Flandrech. Deschamps se v letech 1382–1385 zúčastnil tří vojenských kampaní proti flanderským povstalcům. Čtenáři je sice jasné, že vzburčení měšťané nemají ani nejmenší básnickovy sympatie, nedozví se ale nic o válečných akcích nebo o jejich politickém pozadí. Deschamps se i zde soustředí na vyli-

136 P. M. HAŠKOVEC, *Některá themata*, s. 263–264.

137 „De l'ommage de Brandebourch/Fait a Prague au roy des Roumains/Par le Marquis me dueil et plains“, *Oeuvres complètes*, VII, rond. 1521, s. 84, v. 1–3.

138 František Michálek BARTOŠ, *Čechy v době Husově*, České dějiny II/6, Praha 1947, s. 144; viz také CDM 12, s. 350–351, 385. K udělení Braniborska lénem Joštovi dne 5. dubna 1397 viz též Jiří SPĚVÁČEK, *Václav IV., 1361–1419*, Praha 1986, s. 266; Ivan HLAVÁČEK, *Markrabí Jošt v Praze v roce 1398*, in: Pocta Evě Šmilauerové, Praha 1995, s. 39.

139 Tento názor zastává G. Raynaud in *Oeuvres complètes*, XI, s. 80–81; viz také E. JARRY, *La vie politique de Louis de France*, s. 196.

140 Teze vyslovená Kervynem de Lettenhove in *Chroniques de Froissart*, Bruxelles 1867–1979; XXII, s. 311; viz také K. BECKER, *Eustache Deschamps*, s. 21.

141 *Oeuvres complètes* IV, rond. 552; XI, s. 39.

čení vlastního nepohodlného a nebezpečného působení. Především se musí obávat neustálých útoků nepřítele, ve dne v noci nosit těžké zbraně a nepohodlnou zbroj. Je také nucen spát na zemi, snášet chlad a déšť. Trpí nedostatečnými možnostmi hygieny, zdravotními obtížemi a nevhodnou stravou.¹⁴² Fyzická a psychická traumata jsou při pobytu ve Flandrech doprovázena velkými materiálními škodami. Deschamps přišel o koně, protože byli ustájeni v chladu a měli nevhodnou píci, navíc spolu s jezdcem zapadali do rozbahněného terénu.¹⁴³ Balada, napsaná u příležitosti návratu do Francie, končí výkřikem „jsem z toho venku“, vyjadřujícím autorovu úlevu nad koncem kočovného flanderského dobrodružství, jemuž v básnickových očích nedodala lesk ani skvělá vítězství francouzského vojska.¹⁴⁴

Obdobně i v Čechách Deschamps líčí nepříjemné stránky cesty, projevující se hlavně ve stravě a ubytování. Literát a zde popudilo, že země je nejen doménou zimy a mrazu, ale také bezpráví a zločinnosti, takže se tam „nikdo neodvážívá bez doprovodu“.¹⁴⁵ Deschamps, tolik dbající na čistotu a pohodlí těla, musel prý spát ve špinavém ložním prádle plném hmyzu, na nepohodlných postelích a ubohých slamnicích, o které se navíc dělil s množstvím nevitáných spolunocležníků. Básník pečující úzkostlivě o své zdraví byl v této zemi plné sněhu nucen trávit noc v promrzlých místnostech s nedovírajícími se okny, ze sna ho rušil křik dětí a hluk ze stáje, psychicky ho deptala neproniknutelná tma. Literát, který si tak dokázal pochutnat na jídle, musel snášet tvrdé uzené vepřové, přesolený chléb, nechutné ryby a odporné omáčky, shnilé bílé zelí, vodnici, pórek a příliš sladkou hořčici, jež mu „zničila střeva“. To vše navíc bylo servírováno na dřevěném nádobí a na ubrusech černých masnotou, přibitých ke stolu. Deschamps upozornil také na to, že s jídlem se v Čechách musí čekat na hostitele, a pokud dostanete místo hořkého piva víno, nutí vás k okamžitému placení. Dvořan zvyklý na přísné zachovávání společenských hierarchií se musel smířit s tím, že v této zemi si u stolu každý rukou nabírá z jedné mísy a pije ze společné nádoby. Nehledě na to, že Češi si nedělají velké

starosti s hygienou a jedí „jako prasata“, pán i služebnictvo se myjí společně. Těžko také rozpoznat společenské zařazení na Češích, navlečených do podivných oděvů, na nichž je „víc perí než na strace“.¹⁴⁶

Když byl konfrontován s nezvyklými krajinami, cizími městy a nečekanými mravy jejich obyvatel, stavěl je Deschamps neustále do protikladu k „francouzským zvyklostem“.¹⁴⁷ Hned v úvodu básně později nadepsané Způsob života v Čechách rezolutně prohlašuje: „Vše je zde proti mé přirozenosti“.¹⁴⁸ Pro básníka je zkrátka „sladká Francie“ zemí zaslíbenou a jednodušeji řečeno jedinou, kde se žije dobře. Aby o tom lépe přesvědčil čtenáře, je výčet jejích předností často přímým protikladem básní o „způsobu života“ v Čechách. Za rozumnou cenu dostanete ve Francii chutný chléb, maso, sladkovodní i mořské ryby. Spát budete ve vlastním pokoji, u příjemného ohně a ve voňavém bílém ložním prádle. Konečně se mohou těšit na suchou podestýlku a na dostatek ovsu a sena. Obslouženi budete řádně a podle vašeho společenského postavení. Zatímco česká země „nemá zákony“, panuje ve Francii dokonalá spravedlnost a je tam bezpečno pro domácí i pro cizince. Je to tedy něco zcela jiného než ty chaotické země, které jsou navíc cítit pivem. Pokud by se snad čtenář nedovítil, kam Deschamps míří, jmenuje přímo „Německo, Moravu, Lucembursko a Čechy“.¹⁴⁹ Ve stejném duchu v mnoha dalších skladbách vyjadřuje stesk po mírném klimatu, dobrých vínech, chutných rybách a vůbec po „sladkém vzduchu“ francouzské země, zatímco o pobytu v Čechách tvrdí, že mu „unavuje tělo“.¹⁵⁰

Podobně jako u mnohých středověkých literátů se Deschampsův prostor organizuje podle jakési afektivní geografie. Zatímco cizí neznámé krajiny přirovnává k peklu, důvěrně známá místa ve Francii jsou mu rájem.¹⁵¹ Tak jako jeho svět, dělí se i rok na dvě protichůdné poloviny. Zatímco jaro a léto jsou dobou radosti, plnou barev a ptačího zpěvu, zima je studená,

142 *Oeuvres complètes*, I, bal. 17, 18, 19; III, bal. 334; IV, vir. 548, bal. 781, 782, 801; V, bal. 876.

143 *Oeuvres complètes*, I, bal. 17; III, bal. 326; V, bal. 876.

144 „J'en suis hors“, *Oeuvres complètes*, IV, vir. 548, s. 2, v. 35.

145 „Prince, ce pais n'a point de loy/De Behaingne, mais apperçoy/Sur les champs toute roberie/Nulz n'y ose aler sanz convoy“, *Oeuvres complètes*, VII, bal. 1325, s. 90, v. 51–54.

146 „Cottes, chaperons et mentiaux/Sont plus enplumez c'une pye“, *Oeuvres complètes*, VII, ch. r. 1325, s. 88, v. 17–18; viz také bal. 1305, 1318, rond. 1326, 1327.

147 „J'aime bien mieulx la coustume de France“, *Oeuvres complètes*, VII, bal. 1318, s. 81, v. 29.

148 „En pais ne suy pas pour moy/Mais en tout contre ma nature“, *Oeuvres complètes*, VII, ch. r. 1325, s. 88, v. 1–2.

149 Viz zejména báseň, jejíž refrén zní: „Tel pais n'est qu'en royaume de France!“, *Oeuvres complètes*, VII, bal. 1317, s. 79, v. 10; dále viz III, bal. 324; VII, bal. 1318, rond. 1323, 1327, 1328.

150 „En Behaigne ma demourance/Ne puet que mon corps agrever/ Pour ce vueil vers toy retourner/O doulz air et pais de France!“, *Oeuvres complètes*, rond. 1323, s. 87, v. 7–10.

151 *Oeuvres complètes*, III, bal. 704; V, bal. 1937; VII, bal. 1309.

temná a blátivá. Tato opozice je posilována poukazem na dvě rozdílné lidské kvality, respektive na protikladné sociální typy. Jaro a léto představují periody příjemné a milé jako šlechtic, zima je obdobím sprostým a chlapským. Země jako Flandry nebo Čechy básník umístil do sfér zimy a sprostoty. Právě díky znalosti celého složitého Deschampsova díla pochopíme, že udělal všechno proto, aby čtenáři bylo jasné, že Čechy patří geograficky, sociálně i civilizačně jaksí jinam než Francie. Básně o Čechách jsou tedy, spíše než pramenem k poznání každodenního života středověku, zajímavým svědectvím o jedné z forem národního cítění ve francouzském dvorském prostředí konce 14. století. Základní úlohou těchto básní nebylo poskytnout informaci o životě v Čechách, ale podělit se srozumitelnou formou a snadno pochopitelnými a známými prostředky s publikem o znechucení ze života v této zemi. Bylo již konstatováno, že tento postoj má hodně společného s osobním básnickovým postavením posla a diplomata. Deschampsovu upřímnou či předstíranou zášť vůči Čechám však asi determinovaly i další motivy.

Dnes bohužel nevíme, kdy přesně byly sepsány tyto „bohemikální“ verše a jak je čtenáři přijímali. Některé básně obsahují prosbu o pomoc, adresovanou pánovi a přátelům, a lze tedy soudit, že měly mimo jiné konkrétní praktický význam a byly asi skládány bezprostředně po cestě, nebo ještě během ní. Jiné zase zmiňují jména Deschampsových přátel z orléánské strany, což jen potvrzuje jejich určení obvyklému dvorskému prostředí.

Známe-li básnickovy ostré útoky proti Anglii a proti Flandrům a jejich zjevné politické pozadí, nelze se ubránit dojmu, že také verše „proti Čechám“ mohly mít ještě konkrétní politický motiv a být součástí cílené propagandy. Vzhledem k tomu, že ambiciózní politika Deschampsova pána Ludvíka Orléánského byla plná zvratů a že neznáme přesné datum vzniku básní, těžko budeme odpovídat na otázku, zda se zde neodráží zlost z nějakého zkrácení Ludvíkových plánů těmi odpudivými „Čechy“, tedy pražským dvorem. Možná, že jedním z vodítek jsou veršovaná proroctví, tvrdošíjně předvídající, že člen francouzské královské dynastie brzy dosedne na říšský trůn.¹⁵²

Při citlivém a adekvátním využití se mohou Deschampsovy verše stát také příspěvkem k dějinám cestování v našich zemích, jejichž součástí musí být poznání názorů cizích návštěvníků a vytěžení informační hodnoty jejich zpráv. Je třeba souhlasit s názorem J. Pánka, vysloveným v podnětné úvaze o dějinách cestování, že dosavadní výzkumy trochu jednostranně

¹⁵² Některé prorocké básně byly zřejmě napsány právě roku 1397, viz I. LAURIE, *Biographie*, s. 6.

privilegovaly umělecky hodnotné narativní texty, což vedlo k opomíjení jiných druhů pramenů.¹⁵³ Připomeňme pouze, že k celistvějšímu pochopení cest jako dějinného fenoménu by také přispělo, kdyby stranou pozornosti nezůstávala jako doposud některá díla středověké poezie.

Deschampsovy básně bychom neměli oddělovat alespoň od jedné skupiny středověkých pramenů, pojednávajících o cestách. Jedná se o nejrůznější texty středověkých poslů a vyslanců, které zatím nebyly systematicky komparativně zkoumány a jsou málo probádané i ve srovnání se zprávami jiných středověkých „cestovatelů“, například poutníků. Vždy bude samozřejmě nezbytné brát ohled na žánr příslušné písemnosti, není však opodstatněné, aby se výzkum soustředil výhradně na prozaické texty.¹⁵⁴ Tak se například nabízí srovnat Deschampsovy dojmy s listy milánského diplomata Uberta Decembria z devadesátých let 14. století¹⁵⁵ a se zprávou mantovského vyslance Bonifacia de Lupi z roku 1383.¹⁵⁶ Decembrio napsal několik zajímavých poznámek o každodenním životě, zejména nás ale zaujme pasáž zprávy mantovského vyslance, v níž si stěžuje na poměry u pražského dvora. Okolí Václava IV. nechává prý cizí delegace schválně čekat na audienci, aby z nich dostalo značné finanční částky. Tyto kritiky přesně odpovídají nářkům jedné z Deschampsových básní. Vyslanec orléánského vévody v ní ironicky popisuje, jak musel dny a měsíce čekat na slyšení, přičemž za výzvami k trpělivosti a pochopení nebylo nic jiného než touha po penězích.¹⁵⁷

Právě výzkum pramenů, jako je Deschampsova cestovní poezie, pomáhá upřesňovat otázky, jež může historik položit i prozaickým textům středověkých cestovatelů. V budoucnu bude například vhodné sledovat, jak se snažili autoři těchto zpráv podpořit autentičnost svých svědectví, jakých ar-

¹⁵³ Jaroslav PÁNEK, *Cestování jako modernizační činitel středověké a raně novověké společnosti (Problémy a úkoly českého výzkumu)*, in: *Cesty a cestování v životě společnosti*, AUP, Phil et historica, Studia historica II, Ústí nad Labem 1997, s. 10–21.

¹⁵⁴ Poezii se z tohoto hlediska zatím zabýval především I. KASTEN, *Heilserwartung und Verlustfahung. Reisen als Motiv in der spätmittelalterlichen Lyrik*, in: D. Huschenbett (ed.), *Reisen und Welterfahrung in der deutschen Literatur des Mittelalters*, Würzburg 1991, s. 69–84. Viz také J. RICHARD, *Voyages réels et voyages imaginaires*, in: *Culture et travail intellectuel dans l'Occident médiéval*, Paris 1981, s. 211–220.

¹⁵⁵ Viz F. M. BARTOŠ, *Čechy v době Husově*, s. 111; český překlad publikoval V. SCHWARTZ, *Město vidím veliké*, Praha 1940, s. 18–20.

¹⁵⁶ Viz Rudolf KNOTT, *Ein mantuanischer Gesandtschaftsbericht aus Prag vom Jahre 1383*, *Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen* 37, 1899, s. 337–357; F. M. BARTOŠ, *Čechy v době Husově*, s. 56–58; J. SPĚVÁČEK, *Václav IV.*, s. 171–173.

¹⁵⁷ *Oeuvres complètes*, VII, bal. 1341; viz také XI, s. 80.

gumentů a jaké strategie používali, aby nemohli být obviněni ze lži. Užitečné také bude zajímat se blíže o to, k jakým citátům se uchýlovali, aby dodali svým slovům větší váhu, a také ověřovat, zda údajná empirická pozorování v textu nejsou ve skutečnosti poplatná starým klišé a topoi. Studium středověké poezie konečně může přispět k poznání nejrůznějších motivů, jež vedly cestovatele k sepsání zážitků a jež jsou téměř stejně rozmanité jako motivy vlastního cestování.¹⁵⁸

* * *

Cílem tohoto článku nebylo přispět k diskusím o klasifikaci pramenů středověku. Nešlo také jen o zhodnocení bohemikálních básní jednoho z dvorských literátů 14. století, ale o vysvětlení, proč se jeho verše mohly a musely stát předmětem cílevědomého interdisciplinárního a mezinárodního výzkumu. I přes určitou vnější atraktivnost Deschampsovy tvorby se rozhodně nejedná o přechodnou módní záležitost. Jeho básně jsou totiž vědeckou platformou pro úvahy vědců různých oborů o doposud spíše opomíjených literárních pramenech středověku, o otázkách, jež je třeba a možno jim klást, o adekvátních metodologických postupech. Výsledky těchto společných výzkumů, diskusí a polemik otevírají některé nové perspektivy právě pro ten směr evropského medievistického bádání, který se poslední dobou na všestranné využívání a hodnocení literárních děl zaměřuje. Bylo by mylné domnívat se, že se nové perspektivy týkají spíše historika specializovaného na „obecné“ než na „české“ dějiny středověku. Necháme-li stranou problém adekvátnosti takového rozlišování a zůstaneme-li ve sféře francouzsky psaných literárních pramenů 14. století, nabízí právě interdisciplinární bádání posledních let českému historikovi minimálně dva možné směry výzkumu:

1. Pro posouzení nejrůznějších aspektů vztahů mezi Francií a českými zeměmi ve 14. století byly zatím využívány hlavně diplomatické prameny a kroniky, avšak zmínky o českých kráľích, české zemi a o Čechách ve „vlastních“ literárních pramenech této doby zůstaly stranou badatelského zájmu. Při intenzitě vzájemných vztahů přitom nepřekvapí, že takové zmínky najdeme v řadě básní, povídek a románů. Není snad ani třeba litovat, že nemáme k dispozici jejich soupis. Z metodologického hlediska by bylo právě sestavení mechanického katalogu „bohemik“ v tomto druhu pramenů nepřijatelné. Z kontextu vytržené pasáže by nás poučily o tom, že francouzské

158 Viz k tomu P. J. BRENNER, *Der Reisebericht in der deutschen Literatur. Ein Forschungsüberblick als Vorstudie zu einer Gattungsgeschichte*, Tübingen 1990, s. 43–79; K. Becker, *Les Realia*, s. 18–21.

čtenáře této doby rozhořčovali čeští rytíři, notoricky porušující pravidla turnajů, že se pohoršovali nad uvolněnými mravy českých děv, že s obavami sledovali na obloze přelet českých strašidel a že se zatajeným dechem prožívali upálení českého krále Saracény před pražskými hradbami. Naše poznání dějin 14. století by to nikam neposunulo a v konečném důsledku by to vedlo ke zpochybnění výpovědní hodnoty těchto pramenů, respektive k jejich degradaci na ilustrativní kuriozitu. Perspektiva by se změnila, pokud bychom se zamysleli nad několika namátkou formulovanými otázkami. Jaký je vlastně historický kontext vzniku těchto textů a jaké bylo postavení jejich autorů v dobové společnosti? Jakému konkrétnějšímu prostředí byly určeny, případně kdo byl jejich objednavatelem? Jakou úlohu mají bohemikální motivy v těchto literárních dílech vzhledem k jejich žánru? Reagují sledovaná díla bezprostředně na aktuální ideovou a politickou situaci a do jaké míry jsou poplatná konvenčním prvkům? Poskytovaly tyto texty o Čechách a jejich panovnících jiný obraz než oficiální historiografie a rozlišoval opravdu středověký čtenář nebo posluchač například mezi kronikou a románem?

2. Za prozatím českou historiografií nevyužitý pramen je třeba považovat i dílo Guillaumea de Machauta, stejně rozsáhlé a mnohotvárné jako je tvorba jeho žáka Eustacha Deschampse. Bylo by možné namítnout, že Machaut je citován prakticky ve všech monografiích o Janu Lucemburském nebo o Karlovi IV. Problém je v tom, že se u nás houževnatě udržuje názor, podle něhož „část Machautova díla může sloužit i jako historický dokument o vládě Jana Lucemburského“. Od Machauta se očekává hlavně „svědectví“ o králi Janovi, jeho básně jsou chápány jako veršované „zážitky a vzpomínky.“¹⁵⁹ Nejde ani tolik o to, že tento poněkud úzký přístup k Machautově poezii nedovoluje plně využít její mimořádnou výpovědní hodnotu jako historického pramene. Závažnější je, že v českých monografiích o Janovi Lucemburském stále stejné verše, bohužel stále stejně nešetrně vytržené z kontextu básnickova díla a evropské kurtoazní literatury, „ilustrují“ dobrodružnou povahu tohoto českého krále. Stranou zůstává otázka, pro koho Machaut psal, komu a čemu měla sloužit idealizace českého krále a jeho země, jakými žánrovými pravidly se při psaní řídil, na jakou literární tradici navazoval a hlavně co z ní přebíral. Pokusy našich historiků využít Machauta jako pramene k českým dějinám se prozatím omezily na rozbor veršů, kde je explicitně řeč o králi Janovi, o Praze nebo o Křivoklátě. Bez

159 Viz *Dějiny Francie*, Praha 1988, s. 196. V poslední době se uplatnil tento pohled na Machautovo dílo v monografiích J. SPĚVÁČKA, *Jan Lucemburský*, Praha 1994, s. 384–385, s. 444–445.

zhodnocení celé básnickovy tvorby a bez respektování jejího specifického charakteru vedly k dosti diskutabilním výsledkům. Navíc, na rozdíl od českých muzikologů a literárních vědců, čeští historikové prakticky ignorovali dlouholetý interdisciplinární mezinárodní výzkum o vlastním Machautově díle. Tato jejich absence nezůstala bez důsledků pro celé „machautovské“ bádání, jemuž se nedostalo odpovědi například na otázky, jaká byla u nás představa o dokonalém vládcí nebo zda český královský dvůr sloužil Machautovi jako předloha při vyličení ideálního panovníkova okolí. Konstatování tohoto dluhu české medievistiky vůči výzkumům o evropských kulturních dějinách 14. století není zpochybněním možnosti využít Machautovy verše jako pramene k historii českých zemí. Teprve citlivé prostudování celého Machautova složitého díla a jeho posouzení v kontextu evropské středověké literatury však umožní českému medievistovi odpovědět na otázky, zda a jak mohou verše tohoto básníka přispět k poznání osobnosti Jana Lucemburského a jeho vlády v Čechách.

Směr, který se v současné evropské medievistice věnuje intenzivnímu studiu literárních děl, neusiluje o povýšení tohoto typu textů na nějaké privilegiované nebo dokonce módní historické prameny. Přistupuje k nim s vědomím, že se jedná o jeden z mnoha druhů středověkých dokumentů a že jejich vypovídací hodnotu nelze přeceňovat. Snaží se pouze o to, aby každý historik, pokud se rozhodne tento typ pramene využít, pochopil nezbytnost respektování jeho specifického charakteru a přistupoval k práci s ním vybaven znalostmi, které možná mylně považuje za „literárněvědné“. V opačném případě totiž jeho práce nutně povede ke stejně pochybným výsledkům, jaké by přineslo například využívání listinného materiálu bez základních znalostí diplomatiky. Zkušenosti z dosavadního bádání o literárních pramenech navíc ukazují, že i při respektování výše zmíněné zásady by do těchto děl neměl historik nahlížet zcela osamoceně. Pokud přináší výzkum posledních let na tomto poli pozoruhodné výsledky, je to také proto, že je od počátku tázáním, hledáním a nalézáním skutečně interdisciplinárním. Takový důsledně interdisciplinární a dodejme i mezinárodní přístup při využívání středověkých literárních děl je nejen nutností, ale v řadě evropských zemí už také léta samozřejmostí. Doufejme, že se rovněž v plné míře stane – řečeno Deschampsovými slovy – „přirozeností Čech“.

La poésie d'Eustache Deschamps comme source historique du quatorzième siècle

MARTIN NEJEDLÝ

L'oeuvre d'Eustache Deschamps comprend une multitude de genres et de sujets différents. La conception du monde et l'analyse de la société politique de cet officier royal et diplomate est très complexe, parfois même contradictoire. Deschamps est tantôt moraliste et censeur, tantôt trivial, badin ou burlesque. Ses textes sont souvent tributaires d'une longue tradition littéraire dont ils reprennent un grand nombre de motifs ainsi que la rhétorique conventionnelle.

En 1397, Deschamps fut en mission en Bohême et en Moravie. On ne peut pas isoler ses vers sur ce séjour des poèmes où il raconte ses voyages en tant que messenger et diplomate. Ce n'est ni le but ni le motif du voyage qui sont le centre d'intérêt principal, le véritable sujet est plutôt le voyageur lui-même. Deschamps insiste sur les impressions négatives de la vie de voyageur, sur ses peines et ses risques. Les contrariétés causées par un séjour à l'étranger résident principalement dans le domaine de la nourriture et du logement.

Pour comprendre ces poèmes, il faut souligner la préoccupation constante de Deschamps concernant la médecine, la diététique, la nourriture, l'hygiène, le confort et le savoir-vivre. En ce qui concerne ses conseils en matière d'alimentation, le poète reprend les arguments des diététiciens médiévaux. Plusieurs mets énumérés dans les poèmes sur la Bohême sont à ranger parmi les plats qu'il ne peut recommander ou qu'il défend et condamne. Ce souci rejoint ici une tendance de Deschamps à mettre en scène son existence physique et affective.

L'espace chez Deschamps s'organise selon une sorte de géographie affective. En parcourant l'Europe, le poète compare constamment les pays visités à la France, pays doté de toutes les richesses et habité par un peuple élu. Ses poèmes de voyages témoignent donc aussi de son sentiment national. Si Deschamps voyage au service du prince, l'image de la cour n'est plus chez lui systématiquement idéalisée. Il faut donc rapprocher les impressions de ces voyages des poèmes, où il conseille d'éviter de se trouver à la charge d'un autre et où il montre l'injustice et la servitude de la vie courtesane.

On crut reconnaître une influence directe de Deschamps dans une grande oeuvre morale et politique tchèque de la fin du quatorzième siècle, le Nouveau conseil (Nová rada) de Smil Flaška de Pardubice, formant un modèle du bon gouvernement à l'aide d'une allégorie animale. Or la proximité du Nouveau conseil et de certaines oeuvres du poète français est probablement due autant aux préoccupations communes des cours de Prague et de Paris qu'aux règles du genre, à ses éléments topiques et schématiques. Si les oeuvres de Deschamps ne laissèrent pas de traces dans la poésie médiévale tchèque, elles enrichissent nos connaissances sur la perception de l'autre et de l'étranger au quatorzième siècle.

Actuellement, les travaux historiques et littéraires sur ce poète se multiplient au niveau international, la recherche historique se diversifie et se transforme en un travail pluridisciplinaire. Les nouvelles prémisses méthodologiques influencent les questions que l'historien peut poser à un texte poétique. Il s'agit de savoir quel rôle le poète a joué au sein de la société médiévale, de connaître le milieu qui l'entoure et les moyens dont il dispose pour influencer ses contemporains, de situer son oeuvre dans la tradition du genre littéraire et dans son contexte. Les médiévistes tchèques peuvent s'inspirer de ces procédés dans les recherches interdisciplinaires sur Guillaume de Machaut et plus généralement sur les sources littéraires du Moyen Age.

Traduit par M. Nejedlý